

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

SABAH MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

ABUZƏROV BABƏK

“Vergi siyasətinin sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına təsiri”
mövzusunda

BURAXILIŞ İŞİ

Elmi rəhbər:

Əlicanova Ş.M

SABAH mərkəzinin rəhbəri:

dos.A.A.Quliyeva

BAKI-2018

Mövzu: Vergi siyasətinin sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına təsiri

Giriş.....3

Fəsil 1 Dövlətin vergi siyasəti və sahibkarlıq fəaliyyəti

1.1 Vergi siyasətinin mahiyyəti, əsas istiqamətləri və nəzəri əsasları...6

1.2 Sahibkarlıq fəaliyyətinin mahiyyəti və əsas istiqamətləri.....15

Fəsil 2 Sahibkarlıq fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi

2.1 Sahibkarlıq fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi.....31

2.2 Vergi siyasətinin sahibkarlıq fəaliyyətinə təsirinin müasir vəziyyəti.....

Fəsil 3 Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafının stimullaşdırılmasında vergi siyasətinin rolu

3.1 Azərbaycan Respublikasında tətbiq edilən vergi siyasətinin sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına təsiri.....41

3.2 Stimullaşdırıcı vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri beynəlxalq təcrübədə.....51

Nəticə və təkliflər.....60

Ədəbiyyat siyahısı.....62

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı : Azərbaycan Respublikası müstəqillik, azadlıq qazandıqdan sonra bazar münasibətlərinin qurulması və ölkədə sahibkarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün mühitin təmin edilməsi ilə bağlı vergilərə olan fikir tamamilə yeniləndi. Azad iqtisadiyyat vəziyyətində vergi siyasəti iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin ən başlıca və sivil alətlərindən birinə çevrildi. Daxili bazarın beynəlxalq bazara daxil olması düzgün təşkili xarici siyasətinin prioritetlərindən biridir. Azərbaycan dövləti hazırda bir çox dünya dövlətləri ilə iqtisadi münasibətlər qurur.

Son illər ölkənin iqtisadi strategiyasında əsas yer tutan vergi xidməti orqanlarında vergi siyasətinin inkişaf aspektlərinin müəyyənləşdirilməsi, vergitutma bazasının həcmnin artırılması, vergi siyasətinin dünya standartlarının tələblərinə əsasən həyata keçirilməsi üçün tədbirlər görülmüşdür, vergi xidməti, qanunvericiliyi və vergi inzibatçılığı sahəsində təkmilləşdirmə işləri aparılmışdır.

Vergi orqanlarının həyata keçirdiyi stimullaşdırıcı vergi siyasətinin sahibkarlıq fəaliyyətinə təsiri vergitutma mövqeyindən tam da geniş mənada araşdırma aparılmamışdır. Ölkədə iqtisadi artımın təmin edilməsində vergi siyasətinin sahibkarlıq fəaliyyətinə aktual məsələdir.

Problemin öyrənilməsi səviyyəsi. Buraxılış işinin qarşısında qoyulmuş məqsəd və vəzifələrə nail olmaq üçün tədqiqatları öyrənilmişdir. Vergi siyasətinin sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması rolunun təhlili bir sıra yerli və xarici alimlər aparılmışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Buraxılış işində əsas məqsəd ölkə daxilində mövcud olan vergi siyasətinin sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına təsirini müəyyənləşdirməkdir.

Tədqiqat işində məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- Vergi siyasətinin hazırlanması və inkişafı istiqamətlərinin hazırlanması
- Respublikamızda vergitutmanın formaları və vergi siyasətinin təhlil edilməsi;
- sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafının təmin edilməsində səmərəli vergi siyasətinin tədqiqi;

- sahibkarlıq fəaliyyətinin müasir şəraitdə araşdırılması;
- stimullaşdırıcı vergi siyasətinin həyata keçirilməsi istiqamətlərini təhlili.
- vergi siyasətinin beynəlxalq təcrübəsinin öyrənilməsi;
- sahibkarlıq fəaliyyətində vergi yükünün təhlili

Tədqiqat işinin predmeti və obyektı. Tədqiqat işinin predmetini ölkəmizdə həyata keçirilən vergi siyasəti, vergi yükü, obyektini isə vergi yükünün sahibkarlıq fəaliyyətinə təsirinin təhlili təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardır:

- ölkə daxilində həyata keçirilən vergi siyasətinin inkişafı öyrənilmişdir.
- müasir şəraitdə vergi siyasətinin vergitutma prinsiplərinə təsirinin təhlili aparılmışdır;
- vergi siyasətinin sahibkarlıq fəaliyyətinə stimullaşdırıcı təsirinin meyarları tədqiq edilmişdir;
- Ölkə daxilində həyata keçirilən sahibkarlıq fəaliyyətinin öyrənilməsi əsasında iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşdırılmasının əsas aspektləri tədqiq edilmişdir.
- müasir şəraitdə sahibkarlıq fəaliyyətinə stimullaşdırıcı vergi siyasətinin təsiri araşdırılmışdır.
- vergi yükü və vergi ödənişləri sistemi kompleks şəkildə öyrənilmişdir;
- vergi siyasətinin beynəlxalq təcrübəsi tədqiq edilmişdir.;

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına təsir edən səmərəli vergi siyasətindən istifadə etməkdən ibarətdir.

Tədqiqat işinin həcmi və strukturu. Təqdim edilmiş buraxılış işi giriş, üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Buraxılış işinin mətni 60 səhifədən ibarətdir.

Fəsil 1 Dövlətin vergi siyasəti və sahibkarlıq fəaliyyəti

1.1 Vergi siyasətinin mahiyyəti, əsas istiqamətləri və nəzəri əsasları

Dövlətin vergi siyasətinə müxtəlif aspektdən baxmaq olar beləki, əgər dövlətin

büdcəsində kəsr yaranarsa, bunun qarşısını almaq üçün ilkin variant kimi vergilərin faizinin qaldırılmasında və bununlada bu kəsrin aradan qaldırılmasını nəzərdə tutur. Dövlət makroiqtisadi siyasət kimi əsas vergi siyasətini ön planda tutur çünki vergi siyasətini özünün ki hesab edir və səbəbəbdə odurki büdcə kəsrinin aradan qaldırılması üçün ən təsirli yol vergi-büdcə siyasətidir. Bunun nəticələri çox zaman aydın nəzərə çarpır və nəticəs idə göz önündə olur. Bu siyasətin çox vaxt müəyyən çətinliklərlə həyata keçirilməsinə baxmayaraq siyasi nöqtəyi nəzərdən problemlili olan xərclərin aradan qaldırılması üçün daha asan həyata keçirilir. Bütün bu faktorlar onu göstərir ki, dövlət hakimiyyət orqanları vergitutuma məsələlərini və vergi siyasətini daha ön planda tutur.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra bu siyasətin bir çox halları baş vermişdir və bu siyasətin əsas məqsədi kimi gəlirlərin artırılması göstərilmişdir. Bir neçə ölkənin vergi siyasəti təhlil edildikdə görünür ki, effektivlik, iqtisadi yüksəliş, ədalətlik və digər bu adlarla elan edilə vergi siyasəti həm də ümumi daxili məhsulda vergi daxilolmalarının nəzərə çarpan artımı ilə müşahidə olunur. Beləliklə vergi siyasəti ilə gəlirlərin birbaşa əlaqəsi göstərilməsidi təcrübədə bu əlaqənin olduğu aydın görünür.

Vergidə gələn gəlirlərə aludə olmaq o halda anlaşılan olur ki, dövlət islahatları aparan dövlət idarə orqanları artmaqda olan vergi gəlirlərinin azalmasında narahat olur və bununla bağlı tədbirlər həyata keçirməyə başlayır. Lakin standart, neytral vergi sisteminə, sabit gəlirə malik dövlət bu tədbirləri həyata keçirmək üçün narahat olmur və burda əsas məqsəd vergidən gələn gəlirlərlə büdcədə olan xərclərin bir hissəni aradan qaldırmaqdır.

Vergi siyasəti dedikdə dövlətin maliyyə tədbirlərini yenidən bölüşdürməsi hesabına əhəlinin maliyyə tələbatlarının ödənməsi və büdcənin formalaşması hesabına ölkə iqtisadiyyatının gözlənilən normal inkişafı məqsədi ilə dövlətin formalaşdırdığı iqtisadi, sosial, maliyyə və hüquqi tədbirlərin məcmusudur. Dövlət vergi siyasəti apararkən vergilərə aid funksiyalara arxalanır və bu funksiyalarla tədbirlər həyata keçirir. Ölkənin müxtəlif vəziyyətindən və mövcud durumundan asılı olaraq müxtəlif formada vergi siyasəti həyata keçirilir. Vergi siyasəti ölkənin vəziyyətindən və həmin vaxt istifadə edilən forma və metodların effektivliyində asılıdır. Vergi siyasəti büdcənin

tərkib hissəsi sayılır , büdcənin formalaşmasına xidmət edir və dövlət büdcəsində olan xərclər nəzərə alınmadan həyata keçirilə bilməz. Vergi siyasəti təsir dairəsindən,vaxtından, iqtisadi vəziyyətdən asılı olaraq müxəlif formalarda həyata keçirilir.

Əhatə etdiyi vaxtdan və vergi siyasətinin xarakteristikasından asılı olaraq vergi siyasəti iki yerə bölünür

Vergi taktikası-vergi siyasətinə artırmalar əlavələr və dəyişikliklər etmək yolu ilə mövcud dövrdə qarşıda duran məsələlərin həllini nəzərdə tutur.

Vergi strategiyası-vergi siyasətində dövlətin uzunmüddətli strategiyasını və böyük miqyaslı məsələlərin həllini nəzərdə tutur.

Miqyasından və əhatə etdiyi təsir dairəsindən asılı olaraq vergi siyasəti daxili və xarici olmaqla iki hissədən ibarətdir.

Daxili vergi siyasəti yalnız bir ölkə və onun ərazi daxilindəki məsələləri nəzərdə tutur. Xarici vergi siyasəti vahid bir vergi siyasəti yaratmaq üçün digər ölkələrin vergi strategiyalarından istifadə etməklə yaranır və vergilərin vahid formaya salınmasının nəzərdə tutur.

İqtisadiyyatda baş verən proseslərə qarşı reaksiya baxımından vergi siyasəti diskresion və qeyri diskresion olmaqla iki yerə bölünür və buna görə də onun fəaliyyət mexanizmləri və vergi siyasətinin tənzinlənməsinin forma və üsulları müəyyənləşdirilir.

Diskresion vergi siyasəti vergi dərəcələrinin qiymətləri və vergitutmanın strukturu ilə qarşılıqlı əlaqə yaradaraq dövlətin verdiyi qərarlar əsasında həyata keçirilir. O,iqtisadiyyatda baş verən düşüşün tez vaxtda aradan qaldırılmasına xidmət edir və onun qısa məcmusu sayılır. Bununla bağlı olaraq diskresion siyasəti çox vaxt tarazlayıcı sabitləşdirici siyasət adlandırılır. İqtisadi siyasətin mərhələlərindən asılı olaraq bu siyasəti məhdudlaşdırıcı xüsusiyyətə malik olur. Məhdudlaşdırıcı vergi siyasəti iqtisadiyyatda baş verən artım nəticəsində yaranan mərhələdə yaranan izafi tələb nəticəsində yaranmış inflyasiyanın qarşısını almaq üçün istifadə edilir.

Qeyri-diskresion vergi siyasəti isə dövlətin verdiyi qərarlardan heç bir asılılığı olmadan baş verir və bu özünü tənzinləmə mexanizmi nəticəsində həyata keçirilir.

Vergi siyasətinin birinci növbədə subyektivi dövlətdir. Dövlətin vergi siyasətinin

əsas göstəriciləri aşağıdakılardır;

- Dövlətin əsas büdcəsinin formalaşması və maliyyə ilə təmini
- Baş verən bazar münasibətləri şəraitində əhalinin müxtəlif yaşım səviyyələri arasında olan maliyyə münasibətlərinin hamarlanması
- Dövlətin iqtisadiyyatının mümkün tənzinlənməsi üçün əlaqələrin yaradılması və şəraitin qurulması

Vergi siyasətinin həyata keçirilməsinin əsas mahiyyəti dövlətin bu siyasəti necə aparmasından və hansı nəticəni almasından asılıdır. İqtisadi inkişafı yüksək olan ölkələrdə və bu inkişafı artırmaq istəyən dövlətlərdə dövlət tərəfindən istehsalın artırılması, bölgələri iqtisadi inkişafı, əhalinin illik gəlirlilik səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün ümumi daxili məhsulun artırılması üçün istifadə olunur və bu siyasəti aparmağın bir neçə üsulundan istifadə edilir. Bunlar aşağıdakılardır:

- ✓ Vergi subyektlərinin ödəyəcəkləri olan vergi yükünün dəyişdirilməsi
- ✓ Vergitutumunun istifadə edilən üsul və formalaşmasının başqaları ilə əvəz edilməsi
- ✓ Vergilərin ərazi üzrə yayılmasının dəyişdirilməsi
- ✓ Vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi və lazım olan formada dəyişdirilməsi
- ✓ Diferensasiyal vergi dərəcələri üsulunun tətbiqi

Ölkədə aparılan vergi siyasəti verginin miqdarının aşağı salınması və vergidə tətbiq edilən vergi güzəştlərinin azaldılması nəticəsində vergitutma bazasının artırılmasına, iqtisadiyyata pul qoyuluşunun artırılmasına, hüquqi şəxslərlə fərdi məşğul olan sahibkarlar arasında, rezident və qeyri rezident vergi subyektləri arasında vergi yükünün eyniləşdirilməsinə, kiçik və orta sahibkarlıq həmçinin biznes fəaliyyətinin yaxşılaşdırılmasına və son nəticədə indiki iqtisadi rifahın artırılmasına və əhalinin iqtisadi durumunun yaxşılaşdırılmasına yönəlmişdir.

İqtisadiyyatın mövcud vəziyyətindən və iqtisadi inkişafın cari mərhələsində iqtisadi rifahı artırmaq üçün vergi siyasətinin bir neçə tipində istifadə edilir və bunlar aşağıdakılardır.

- Maksimum verginin tətbiqi və buna uyğun vergi siyasəti

- Optimal vergi siyasəti
- Sosial yönümlü vergi siyasətinin tətbiqi və buna uyğun yüksək vergilərin tətbiqi

Vergi siyasətinin tətbiq olunma üsullarında biri maksimal vergi siyasətidir. Bu zaman dövlət artıra bildiyi qədər yüksək vergi tətbiq edir, vergi siyasətində tətbiq olunan güzəştlərin azaldılması və vergilərin sayını artırır. Bunun tətbiq etməklə dövlət tətbiq olunan vergi siyasətinin nəticələrinin nəzərə almadan yüksək məbləğdə vəsaiti əhalinin əlində alır. Bunları görərək belə bir şey söyləmək olarki nəticədə vergi ödəyicilərinin və cəmiyyətin inkişafa heç bir imkanı olmur. Bu vergi siyasəti dövlətin son həddində, böhran ərəfəsində, müharibənin baş verdiyi və başqa fəvqəladə hallarda tətbiq edilir. Maksimal vergi siyasəti Azərbaycanda iqtisadi islahatların ilk illərində və müstəqil vergilərin siyasətinin tətbiqinin tətbiqinə kimi həyata keçirilmişdir.

Maksimal vergi siyasətinin tətbiqi nəticəsində bir neçə ciddi neqativ nəticələrin alınmasına səbəb olur.

-Birincisi, vergi siyasətinin tətbiqi nəticəsində vergi subyektlərində təcrübə olaraq maliyyə əksikliyi yaranır və yüksək təkrar istehsal üçün əldə hecnə qalmır

-İkincisi, vergi dərəcələri yüksək olduğu üçün əhali bu vergiləri ödəyə bilmir və nəticədə vergidən yayınma halları son həddə çatır. Elə bir vəziyyət yaranır ki dövlət sadəcə yığılacaq olan vergilərin yalnız yarısını yığa bilir.

-Üçüncüsü gizli iqtisadiyyat kütləvi xarakter halının alır və iqtisadiyyat səviyyəsi təxminən 25%-40% ətrafında olur. Buda ölkənin yeni bir şey tətbiq olunmassa ciddi böhrana sürükləyir.

Optimal vergi siyasətində maksimal vergi siyasətinin əksi tətbiq edilir belə ki, dövlət tətbiq edilən vergi yükünü azaldır, nəticədə iqtisadi artım baş verir və onların inkişafına əlavə stimulyer verir. Bu isə dövlətin istifadə etdiyi xərcləri azaldır və əlavə tətbiq edilən sosial proqramları məhdudlaşdırır.

Üçüncü vergi siyasəti olan sosial yönümlü vergilər siyasəti tətbiq edilərkən dövlət yüksək dərəcədə vergi proqramları hazırlayır və buna uyğun olaraq nəzərə çarpacaq dərəcədə sosial proqramlar hazırlayır. Bu zaman dövlət büdcəsinin çox hissəsi hazırlanan sosial proqrama sərf edilir.

Vergi siyasətinin tətbiq edilməsinin ən səmərəli vasitələrindən biri də vergi güzəştləridir. Bu onunla bağlıdır ki, davamlı olaraq vergiləri ödəyən vergi ödəyicilərinə tam və qismən vergidən azadolma hüququ verilə bilər.

Qanunvericilikdə müxtəlif formalı vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi nəzərdə tutulur. Dünyada vergitutma təcrübəsində vergi güzəştlərinin tətbiqi müəyyən çətinliklər yaradır. Çünki istənilən hallarda, yəni dövlətin dövlətin iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsində marağı olduğu hallarda onun başqa-başqa sahibkarlıq fəaliyyət sahələrinə və iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin stimullaşdırılması və ya tam tərsi stimullaşdırmamaq istədiyi hallarda tətbiq edilir.

Bu və ya digər formalı vergi güzəştlərinin vergi ödəyicilərinə verilməsi müxtəlif formada iqtisadi proseslərə tətbiqini gücləndirir. İstənilən ölkədə vergi güzəştlirinin müxtəlif forma və metodlarından istifadə edilir. Təcrübədə istifadə edilən vergi güzəştlərinə bunları misal göstərmək olar.

Gəlirin, mənfəətin və vergi obyektlərinin tam və ya qismən vergidən azad edilməsi

- Zərərin sıradakı illərin qazancı hesabına silinməsi
- Düşük vergi dərəcələrin tətbiqi
- Müxtəlif fəaliyyət növünün və bu fəaliyyət növündən alınan gəlirin tam qismən vergidən azad edilməsi
- Ayrı-ayrı vergi orqanlarının vergidən aza edilməsi
- Ödənişə zaman verilməsi və ya müəyyən vaxta təxirə salınması

Vergi siyasətinin yaxşılaşdırılmasının və stimullaşdırılmasının müxtəlif yollarından biridə investisiya fəaliyyətidir. Bir neçə ölkədə istehsalın artırılmasına yönəlik maliyyə qoyuluşunun artırılması, həmçinin bu niyyətlə alınmış və istifadə edilmiş bank kreditlərinin geri ödənilməsinə yönəlik vergiyə yönəldilən mənfəə vergidən azad edilir. Bir neçə ölkənin vergi sistemində mənfəət vergisinə və həmçinin bir sıra digər vergilərə cəlb edilməyən bir neçə investisiya fondlarının yaradılması nəzərdə tutulur.

Vergi mexanizmi vergilər nəzəriyyəsinin iqtisadi kateqoriya kimi verən bir sahədir. Vergi münasibətləri zamanı formalaşan münasibətləri aşağıdakı kimi vermək olar.

- ✓ Hüquqi tarazlaşdırma,tənzinləmə və reqlamentləşdirmə
- ✓ Vergilərin planlaşdırılması və proqnozların verilməsi
- ✓ Vergitutma mexanizminin idarəsi
- ✓ Vergilərə nəzarət

Hüquqi tənzinləmə və reqlamentləşdirmə kimidə adlanan bu mexanizmi dövlət orqanları tərəfindən reallaşdırılan və həyata keçirilməsinin təşkili üzrə qanunvericilik aktlarının işlənilib hazırlanması və qəbul edilməsidir. vergilər haqqında qanunlar, büdcənin tənzinlənməsi haqqında qanunlar və bu kimi normativ sənətlər reqlamentləşdirici sənədlərdir

Vergilərin planlaşdırılması mərkəzi hakimiyyət orqanları tərəfindən, iqtisadiyyatın bir yönümlü inkişafını və onun məqsədyönümlü siyasətinə uyğun olaraq əməliyyatların koordinasiyasını, Bütün sahələr üzrə vergi siyasətinin tənzinlənməsi yolu ilə, mövcud vəziyyətdə olan iqtisadi qanunları nəzərə alaraq, iqtisadiyyatın iradə tənzinlənməsidir.

Vergi tənzinlənməsi investisiya siyasətinin, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində texnologiyanın yenidən qurulmasına, büdcənin tənzinlənməsinə iqtisadiyyatın təsirini göstərir. Bazar münasibətləri şəraitində vergi tənzinlənməsi bazar tənzinlənməsi mahiyyətində daşıyır və düz və tərs əlaqələr şəraitində istehsalçılar və istehlakçılar arasında birbaşa əlaqəni təmin edir.

Vergi siyasəti təhlili və məsləhətlərin verilməsi: Vergi siyasəti gəlirlərin təmin edilməsi arasında müəyyən tarazlığa zidd olmalıdır. Hökumətlərin sosial və iqtisadi fəaliyyətlərini, yenilik, məhsuldarlıq və əhatəli, iqtisadi artım. maliyyələşdirmək üçün lazımlıdır və proqramları və vergi sisteminə ehtiyacı artırır. İqtisadçılar, hüquqşünaslar, statistikistlər və mütəxəssis vergi siyasəti təhlilçiləri OECD-nin vergi siyasəti və statistika şöbəsi disiplinlərarası bir vasitəsidir. Bizim işimiz aşağıda göstərilənləri özündə əks etdirir:

- iqtisadi nəzəriyyə
- empirik sübutlar
- təhlil
- alternativ vergi siyasəti seçimlərinin təsiri.

Burada aparılan vergi siyasətləri qiymətləndirilir. Qiymətləndirmə aparılan zaman aşağıdakılar nəzərə alınır: iqtisadi səmərəliliyin böyüməsi, gəlir dağılımı, dövlət gəlirləri, ekoloji davamlılıq, dəstək kimi hədəflər, yenilik üçün.

Vergi Siyasəti iqtisadi effektivlikdə, böyümədə (inkışafda) onların təsirləri baxımdan gəlir paylaşdırması, gəlirlər və başqa siyasət ekoloji dayanıqlıq və dəstək kimi məqsədlər innovasiya üçün qiymətləndirilir

Biz həmçinin İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (İƏİT-in) geniş diapazonu ilə sıx əməkdaşlıqla işləyirik.

Düz (birbaşa) və dolaylı vergi problemlərinin (buraxılışlarının) diapazonundan ölkə müəyyən vergi siyasəti (polisi) məsləhəti İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (İƏİT) ölkələri arasında nəzərdə tutulana çatdırmaq. Bu uzun müddət ərzində müvafiq siyasət həllərini layihələşdirməyi, dəstəkləyərək yerinə yetirmə mərhələsində və həmçinin gözdən keçirməkdə ölkələr əmr verilən ölçülərin effektivliyini özündə saxlamağı bacarır.

Vergi sisteminin yaradılmasının və vergi sisteminin qurulmasının təhlili vergi sistemində islahatları sahəsində həyata keçirilən tədbirlər aşağıdakı nəticələri qazanmağa imkan verir:

- Vergi sistemləri yaradılan zaman əsasən vergi inzibatçılığı ilə bağlı olan nəzəriyyələr və ümumi götürülən vergiqoymanın klassik prinsipləri tam formada həyata keçirilir
- Respublikda vergi tədbirlərinin aparılması zamanı praktikada nisbi eynlik prinsipini və doğruluğunu əks etdirən, fəaliyyət göstərən vergi sistemləri hələki yaradılmaqdadır ki, burada da vergi ödəyicilərinin eyni zamanda qanunla müəyyən edilmiş vergini ödəməsi və istehsalın artması və müasirləşməsi şansları nəzərdə tutulur
- Fəaliyyət göstərən vergi səviyyəsi obyektləri müasirləşdirmə üçün, istehsalın artmasına, yatırım tədbirlərinin həyata keçirilməsinə, yeni texnologiyaların axtarılmasına və araşdırmaların aparılmasına maliyyə ilə təminatına kömək edir.

- Hazırda mövcud vergi sisteminin vergi mexanizminin faydalı olma əlverişliliyinin formalaşdırılması məqsədi ilə zaman keçdikcə onun inkişaf etdirilməsinə ehtiyacı vardır.

Vergi öhdəliklərini həyat keçirilməsinin təşkili ilə əlaqədar sahibkarların xərclərinin təyin edilməsi məsələsi başqa formada qoyulur. Bu məsələ ilə bağlı araşdırmalar demək olar ki, aparılmır. Müvafiq olaraq daha çox yalnışlıqlar olmayan, normal vergilər əsasında yaradılmış vergi sistemi həm dövlət tərəfindən, həm də vergini ödəyənlər tərəfindən nisbətə daha az xərclərin çəkilməsini tələb edir. Verginin qurulma sadəliyi daha çox vergi sisteminin fəaliyyətinin həmişəki effektivliyini müəyyən edir.

Bir neçə müasir iqtisadçılar və alimlər vergi sisteminin yaradılmasının azad prinsipi kimi vergi subyektləri üçün verginin tutulması vaxtının səmərəliliyi və onun ödənilməsinin rahatlığı prinsipi fərqləndirir və bu vaxt onu təşkilati prinsiplər qrupuna daxil edirlər. Bir şeyə diqqət etsək ki, verginin ödənilməsi zamanı ilə gəlirlərin alınması zamanı arasındakı fərqlilik vergi ödəyicilərinin davranışına nəzərə alacaq dərəcədə təsir göstərə bilər, o zaman bu prinsipin vergi sisteminin qurulmasının iqtisadi prinsiplər kateqoriyasında nəzərə alınması daha effektiv və məntiqli olardı.

Təsirli vergi sisteminin yaradılması üçün vergilərin çoxluğu prinsipinin saxlanılması və gözlənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu prinsipin əsas məğzi fərqli vergilərin və vergitutma yerlərinin faydalı kombinasiyadan ibarətdir, hansı ki, onun əldə edilməsi nəticəsində vergi sistemi vergi yükünün ödəyicilər arasında optimal bölüşdürülməsinə imkan verir və eyni vaxtda ölkədəki siyasi stüasiyadan, yaxud iqtisadiyyatdan asılı olmayaraq vergidən gələn daxil olmaları ilə dövlət büdcənin təmin edilməsinə imkan yaradır. Ancaq bu vaxt “Vergi sistemində hansı sayda vergilər olmalıdır və eynilik və ədalətlik prinsipinin həyata keçirilməsi məqsədilə kimlər və hansı vergilər ödəməlidirlər?” kimi vacib suallardan biri açıq olaraq qalır.

İqtisadi ədəbiyyatlarda belə bir fikir ortaya atılmışdır ki, ümumi olaraq bütün

vergilərin toplamını bir vergi olaraq insanlardan toplanması və bu fikir bir neçə dəfə səslənmişdir.amma bu nəzəriyyə “vahid vergili büdcə” düşüncəsinin yaranmasına və inflyasiya,böhran vəziyyətində büdcəyə daxil olan gəlirlərin artması şərtindən çox asılı olduğu üçün heç bir dövlət bunu qəbul etməmişdir.

Verginin demək olar bütün hissələrinin tam müəyyənləşdirilməsinin tam təmin olunması ilk dəfə A.Smit tərəfindən söylənmiş müəyyənlik prinsipində özünü ifadə etmişdir.Bu elementləri misal olaraq aşağıdakıları söyləmək olar:vergi ödəyiciləri,verilən güzəştlər,onların dərəcələri,verginin hansı obyekt olması,vergi bazası,ödənilmə forması və vaxt müddətləri.Həmçinin vergi kiminsə şəxsi marağını qorumamalı və şərtlər hər kəs üçün aydın və anlaşılmalı olmalıdır.

Verginin bir dəfə tutulması prinsipi.Bu prinsipə görə normal formada fəaliyyət göstərən və vergi sistemində eyni bir mənbə yaxud vergi obyektini iki və daha çox növ vergi ödəməməlidir.Bu prinsip Azərbaycan Respublikası Vergilər Məcəlləsində öz əksini tapmışdır.Orada söylənmişdir ki,”heç bir şəxs qazabdığı mənfəətdən eyni formalı vergini iki dəfədən artıq ödənilməyə məcbur edilə bilməz”.Lakin ilk nəzərdən görünür ki,ölkə daxilində olan bir neçə yerdə eyni bir gəlirdən bir neçədən çox vergiyə cəlb olunur.

1.2 Sahibkarlıq fəaliyyətinin sosial-iqtisadi mahiyyəti

Sahibkarlıq fəaliyyəti iqtisad elmində əsas araşdırma obyektlərində biri sayılır və bazar münasibətlərinə əsas aparıcı qüvvə hesab edilir.Dünya təcrübəsində sahibkarlıq

fəaliyyətinin mühüm yer tutması təxminən orta əsrlərə təsadüf edmiş, nə zaman ki, kapitalizm yarandı ondan sonra dahada inkişaf etmiş və indi öz fəaliyyət çərçivəsinin yüksək mərhələsinə çatmışdır. Həmdə onu söyləmək olar ki, sahibkarlıq fəaliyyəti bir neçə elmlərin öyrənmə obyektidir.

Bir neçə iqtisadi ədəbiyyatlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin qısa məzmunun öyənilməsi əvvəla onu yaradan sahibkar anlayışı ilə başlayır. İndi sahibkar söyləndikdə, iqtisadi yaradıcı, təşkilati istedadlara, mürəkkəb bazarın konyukturası münasibətlərində doğru qərar qəbul etməyə, ağıllı risk etməyi bacaran olub iqtisadi fəaliyyəti reallaşdıran təşəbbüskar şəxslər başa düşülür. Sahibkarlıq iqtisadi fikirlərin konkret təzahür forması olub, ətrafın maddi və mənəvi gücünün artmasına şərait yaradır. Sahibkarlıq fəaliyyəti ən çox iqtisadi azadlıqla, sahibkarın azadlığı və ikili təsərrüfat münasibətləri ilə doğrudan bağlıdır. Bunlar sahibkarlara iqtisadi resurslara sahib olmaq və bu əsasda məlum bir neçə məhsul istehsalını və xidmət verilməsini həyata keçirmək, kommersiya fəaliyyəti göstərmək, şəxsi tərəf yoldaşlarını tapmaq və müqavilələr imzalamaq kredit, maliyyə, investisiya əməliyyatlarını həyata keçirmək, azad rəqabətə qarışmağa və mübarizə aparmağa imkanı verir.

Sahibkarlıq fəaliyyətində vacib subyekt kimi sahibkar çıxış edir və aşağıdakılarla bağlıdır:

- istehlakçı ilə vacib əks agent kimi;
- dövlətlə hansı ki, bəzi hallarda onun köməkçisi və ya rəqabət apardığı şəxs kimi rol aparır;
- fəhlə işçilərlə və biznes üzrə müqabil olan şəxs ilə.

Sahibkarların və onların həmkarlarının xarici şirkətlərin, rəqiblərin, iş müqabillərinin, istehlakçıların başqa-başqa qruplarının, ləvazimatları, yerli və mərkəzi hakimiyyət idarələrinin, vergi orqanları, gömrük və sahibkarlıq fəaliyyətinin başqa iştirakçıları ilə tərəfdaşlığı aydınlaşdırılmış norma, forma və əməkdaşlıq

prinsiplərinə riayət edilməsini tələb edir. Əməkdaşlığın vacib yönləri kimi istehsal, əmtəə ixracı, maliyyə əməkdaşlığı quruluşları çıxış edə bilər. Sahibkarlıq fəaliyyətində sahibkar və istehlakçı üz-üzə durur. Sahibkar iki formada istehlakçıya təsir göstərir:

- 1.İstehsalçıların tələbatlarına diqqət yetirmək
- 2.İstehlakçının marağ dairəsini sahibkara cəlb etmək yolu.

Bu zaman sahibar həmişə istehsal etdiyi məhsulları istehsal etmir və yeni məhsulların istehsalına başlayır.İstehlakçı isə özündə bilmədən bazarda yeni məhsullar görür.sahibar heç zaman tək subyekt olmaz çünki burada istehlakçı və dövlət faktoruda vardır .Sahibkar istədiyi kimi düzgün fəaliyyət göstərmək istəyirsə ilk növbədə bu göstərilən faktorlarla qarşılıqlı əlaqədə olmalıdır.Ümumi qitsiadi mərhələlərdə olduğu kimi sahibkarlıq fəaliyyətində eyni subyektlər aiddir.

Dövlətin bu faktorda əsas rolu sahibkarlığı inkişaf etdirmək üçün kadrlar yetişdirməkdir və bu prosesi öz öhdəsinə götürür.Sonra isə yeni sahibkarlıq fəaliyyəti göstərmək istəyən şəxslərə investisiya baxımından köməklik göstərir. Bəzi hallarda isə sahibkarlıq üçün vacib olan bir neçə infrastrukturun yaradılmasını və onun inkişafını öz üzərinə götürür.

Sahibkarlıq subyektləri arasında yaranan müansibətlər fəaliyyəti iqtisadi aktivliyi göstərir və bunlar özləri üçün düz mütənasibdir.Ümumi iqtisadi fəaliyyətlərdən fərqli olaraq sahibkarlıq fəaliyyətinin faktorları və subyektləri özünə aid xüsusiyyətlərə məxsusdur.Bu deyilənlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki,sahibkar sahibkalıq fəaliyyətinin əsas subyekt sayılır və sahibkarların iasaməqsədi öz fəaliyyət çərçivəsini artırmaq və edə bildiyi qədər yüksək mənfəət əldə edə bilməkdir.

Sahibarlı fəaliyyətini aparmağın əsas şərtlərindən biridə sosial ictimai şəraitin mövcud olmasıdır. Burada hər şeydən qabaq bazar,bazar münasibətləri

sistemi, sahibarlıq fəaliyyəti göstərən şəxsin sərbəst və azad olmasıdır.

Təşəbbüskarlıq nəzəriyyəsinə əhəmiyyətli qatqılarda olan Hisrich və Peters təşəbbüskarı; "əmək, xammal və digər varlıqları daha böyük dəyər imkan yaradacaq şəkildə bir araya gətirən adam" olaraq ifadə etməkdədirlər. Təşəbbüskar: risklə qarşılaşa biləcəyi halda, fürsətləri qiymətləndirərək, naməlumluq altında böyümə və quru çatma məqsədiylə, sərmayə yarada bilmək üçün lazımlı qaynaqları yığaraq, yeni iş ya da işlətmə meydana gətirən adamdır . Müftüoğlu və Durukana görə təşəbbüskar istehsal faktorlarını bir araya gətirərək, iqtisadi mal və xidmət istehsalı üçün lazımlı cəhdi başladan, istehsal üçün lazımlı maliyyə qaynaqlarını və istehsalın qiymətləndiriləcəyi bazarları tapan adamdır.

Bu təriflər fərqliliklər ehtiva etməsinə baxmayaraq, əslində yazarları bəzi ortaq nöqtələrdə görüşdüyünü söyləmək mümkündür. Bu nöqtələr, risk alma-götürmə, fürsətləri tutma, yeni bir iş qurma, yeni məhsul çıxarma vs. istiqamətlər olaraq sayıla bilər.

Sahibkarlıq ictimai və mədəni bir faktordur. Bu səbəblə fərqli sosial-mədəni xüsusiyyətlərə sahib cəmiyyətlərdə fərqli sahibkarlıq xüsusiyyətləri əhəmiyyət qazanmaqdadır. Sahibkarlar hər şeydən əvvəl insan olaraq yaşadıkları sosio-iqtisadi mühitin bir məhsuludur. Bir çox işdə sahibkarın xüsusiyyətlərindən bəhs edilməsinə baxmayaraq, ədəbiyyatda ümumi qəbul görən bir xüsusiyyətlər siyahısı görmək və meydana gətirmək olduqca çətinidir. Dəyişik araşdırmaçılar tərəfindən təşəbbüskarların;

- yenilikçi Herron, Geisler, Drucker; Daft; Hisrich vd.; Hitt vd,
- risk alan/sahə (Geisler,; Johnson və Hayes; Drucker; Hisrich ; Hitt ; Zhao ; Hewison və Badger,
- dəyişmə mərkəzli (Luchsinger və Bagby; Herron; Hisrich vd; Hitt vd,
- fürsətlərə fokuslanmış (Corbett və Hmieleski; Hitt vd
- yaradıcı (Daft,; Hitt vd; Hewison və Badger)

- inkişaf etmiş ünsiyyət bacarığı (Hitt vd),
- proaktivlik (Hisrich vd.),
- yüksək müvəffəqiyyət motivi (Daft.),
- yüksək düşünən zəka (Zakarevičius və Zuperka;

Chuluunbaatar və Luh) və qərarlarında israrçı olma xüsusiyyətlərinin olduqları ifadə edilmişdir.

Sahibkarlıq Xüsusiyyətlər və Təşəbbüskarlığın öyrədilməsi: Sahibkarlığın inkişafında ən əhəmiyyətli faktorlardan biri də bu mövzuda verilən təhsillərin yayılması və şəxslərin sahibkarlıq xüsusiyyətlərinin inkişaf etdirilməsidir. Təşəbbüskarlığın, genetik bir xüsusiyyət olmanın yanında təhsil və öyrənmə nəticəsində əldə edilən bir davranış dəyişikliyi olduğu bir çox araşdırmaçı tərəfindən təstiqlənmişdir.

Universitetlərdəki sahibkarlıq təhsilləri, şagirdlərin yalnız sahibkarın niyyətlərini dinamik hala gətirməklə qalmamaqda, eyni zamanda yaxşı bir sahibkar olmaları üçün lazımlı olan davranış normaları haqqında da məlumat sahibi olmalarına kömək etməkdədir. Sahibkarlıq təhsilinin fərddə reallaşdırdığı özünü tanıma duyğusunu, sahibkar təriflərində sıxılıqla istifadə edilən cəsarət, dayanıqlılıq və çətinliklərdən qorxmama kimi davranış xüsusiyyətlərinin ortaya çıxmasını da təsir etdiyi deyilə bilər. Ayrıca təhsil yoluyla, dayanıqlılıq, bacarma arzusu, hədəflərə və fürsətlərə fokuslanma, problem həll etmədə israrçılıq, daxili idarə toplanması kimi sahibkarlara xas bəzi xüsusiyyətlər də sahibkar namizədlərinə təlimlə bilməkdədir.

Sahibkarlıqda müvəffəqiyyətsizliyə aparan yollar aşağıdakılardır:

Fərdi güvən: Fərdi güvən gərək xüsusi həyatda gərəksə iş həyatında mütləq olmalı, axtarılmalıdır.

- Səhv ortağ: Ortaq seçkisi ümumiyyətlə hal-hazırdakı vəziyyətə görə edilir. Adam öz əskiyini tamamlayacaq adamı ortağ seçər. Fikri var, pulu yoxsa pullu ortağ; məhsulu var, bazarı yoxsa satıcı ortağ tapar. Aradan bir iki il keçincə şirkət pul qazanar və ya satışı oturur, ortağa ehtiyac qalmaz. Bu vəziyyətin həlli, ortağ seçərkən gələcəkdəki ehtiyacları və tarazlıqları dagüdərek bu günə deyil, sabaha baxmaqdır.
- Əskik qeyd: Yazmağı sevmədiyimiz üçün çox qeyd tutmarıq. Sonra da bu kim idi, kimə, nəyi, qaça satmışdıq, deyə axtarar dayanarıq. İşin parçası olan hər şey, hər vaxt ol/tapıla biləcək şəkildə yazılmalı və saxlanmalıdır.
- Optimizm: İş qərarlarını al/götürərkən çəhrayı eynəklərimizitaxarıq. Pisi düşünməz, gözləmələrimizi yüksəldərik. Satış endossamentini və zamanlamasını şişirdər, xərc və xərcləri aşağı nəzərdə tutarıq. Pessimizmə bürünmək doğru deyil lakin həqiqi də olmalıyıq. Araşdırmalarımızı yaxşı etməliyik və hər vaxt bir B planı saxlamalıyıq. Optimist planımız tutmazsa heç olmasa nə edəcəyimizi bilməliyik.
- Son bacarığına kimi göstərmək : Əlindən gələni etmək, işlə/çalışan üçün bəlkə kafi ola bilər lakin təşəbbüskar üçün kafi deyil. Müvəffəqiyyət ancaq planlı çalışma ilə gəlir. Əldən gələn çatmayacaqsəçəkmək zərərdən qurtarar. "Hər kəs qədər pis" olmaq, iş edəcəyə(i)m deyə ortaya çıxmağı tələb etməz.

Təhsilə inkişaf etdirilən sahibkarlığın ortaya çıxmasındakı və inkişafındakı ən böyük köməkçi faktorlardan biridir. 1947-ci ildə Myles Macenin, ABŞ-da Harvard Business Schoolda ilk dəfə "sahibkarlıq" dərslərini tanıtmasından günümüzdə qədər keçən müddətdə fərqli təhsil müəssisələrində kiçik müəssisə rəhbərliyi və sahibkarlıq dərslərinin sayında çox böyük bir artım meydana gəlmişdir 2000-ci illərdə dünyanın bir çox ölkəsində 2000-ə yaxın universitetdə sahibkarlıq dərsləri tədris olunur, bu sahədə elmi jurnallar dərc olunur. Xarici ədəbiyyatda sahibkarlıq təhsili sahəsində bir çox tədqiqat var. aydın olacağı üzrə sahibkarlığı, insanlara istenik davranışları qazandırmaq üçün təhsil elmləri tərəfindən istifadə edilməkdə olan tədris metodlarının mövzularına uyğun olaraq istifadə edilməsinə diqqət edildiyi görülməkdədir.

Sahibkar olmaq üçün bir neçə fərqli xüsusiyyətlərə sahib olmaq lazımdır və bu xüsusiyyətlər kimi aşağıdakıları göstərmək olar.

1- İrəli görüşlülük

Bir təşəbbüskar üçün sabahı bu gündən görə bilmənin əhəmiyyəti çox böyük. Bu həm sabahın trendlərini bu gündən kəsdirərək, hələ ortaya çıxmamış ehtiyaclara çarə ola biləcək bir proyektı indidən hazırlamaq, həm də girişdiyiniz proyektin sabahın şərtlərində nə qədər müvəffəqiyyətli olub olmayacağını bu gündən ön görə bilmək baxımından əhəmiyyətli. Mikro trendləri doğru oxuyub yüksələn trendlər halına gəldiyində doğru mövqedə ola bilmək işin sirri.

2- Motivasiya

Bir yerdə maaşlı işlə/çalışarkən sizi motivasiya edəcək bir çox şey onsuz da/zatən vardır. Amma tək başınıza olduğunuzda bu motivasiyanın içinizdən gəlməsi lazımlı. Hələ ki işə başlar başlamaz müştərilərin gözləmələri və təslim tarixləri kimi ünsürlər yoxsa proyekt həyata keçənə qədər hər gün eyni şövqlə işlə/çalışa bilmək üçün motivasiyanızı özünüz təmin etməlisiniz.

3- Özünə inam

Təşəbbüskarlığın əhəmiyyətli bir ön şərti risk al/götürməyi bilməkdir. Əgər özünə inaminiz əskiksə bu risk al/götürməni tələb edən dərhal hər şərtə təəddüd etməniyə və çoxun zamanda fürsətləri qaçırmanıza səbəb olar. Özünə inaminiz yüksəltmək üçün hər şeydən əvvəl özünüyə, sonra da işinizlə əlaqədar texniki bacarıqlarınıza inancınız yüksək olması lazımdır. Əgər bu mövzuda çətinlik varsa işə girişmədən əvvəl bu problemi həll etmək daha doğru bir seçim ola bilər.

4- Zaman idarə etməsi

"Yatırdın Al götürmədən İşə Başlamaq Üçün 10 İpucu" yazısındakı 10. maddə "Gündə 25 saat işlə və çalışın" idi. Daha çox işlə çalışmaq əhəmiyyətli amma əgər işlə/çalışdığınız müddəti doğru idarə edə bilmirsinizsə gündə 50 saat işin belə faydası olmaya bilər. Zamanın idarə ediməsi mövzusunda özünüzü inkişaf etdirin. Hələ işin başındakı çox az təşəbbüskarın boş xərcləyəcək zamanı vardır.

5- Maliyyə Məlumatı

Məhsul və ya xidmətinizi qaça satmağı planlayırsınız? Yaxşı bu rəqəmə necə qərar verdiniz? Bu qərarı verərkən hansı meyarları hesaba qatdınız?

Çox təəssüf ki bir çox təşəbbüskar mali məlumatlar mövzusunda kafi məlumata sahib deyil və buna görə də bəzi çox gözəl fikirlər layiq olduqları müvəffəqiyyəti tuta bilmədən çox kiçik səhvlər səbəbiylə gün yüzünə çıxma bilmədən yox olub gedir. Üstəlik bu yalnız məhdud büdcə problemi deyil. Pulu doğru istifadə etməni bacara bilməyən milyon dollar sərmayə al/götürmüş nə qədər cəhdlər zaman içində bəs etmək məcburiyyətində qaldı. Pul mövzusunun sizin üçün idarə edə biləcək mütəxəssislərlə işlə/çalışmaq yaxşı bir həll ola bilər amma bu vəziyyətdə belə sizin də mali məlumat sahibi olmanızda böyük fayda var.

6- Rəhbərlik Bacarığı

Əgər işinizi həyata keçirmək və inkişaf etdirmək üçün bir qrupla işlə/çalışırsınızsa yeni təşəbbüskarların böyük qisimindən daha şanslısınız deməkdir. Əgər başlanğıcda bir qrupunuz yoxsa belə işlər doğru şəkildə inkişaf

etdiyində olacaq. Və hər qrupun məhsuldarlığını davamlı hala gətirmək üçün yaxşı bir liderə ehtiyacı vardır. Qrupu hər vaxt xoşbəxt və məhsuldar halda tuta bilmək isə xüsusi bir qabiliyyət istər. Bu bacarığı zaman içində əldə etmək də mümkün.

7- Planlama Qabiliyyəti

Planlama qabiliyyəti bir iş planı hazırlamaqdan çox daha çoxunu ifadə edir. İş planı əhəmiyyətli amma bundan başqa planlarınızı daha kiçik və daha tez həyata keçirilə bilən parçalara bölə bilər olmanız lazımdır. İşin planlama qisimində ilişib qalmamaq, gərəksiz detallarla dolu planlar içərisində boğulmamaq da planlama qabiliyyətinin bir parçası.

8- Elastiklik

Hər vaxt işlər planladığınız kimi getməyə bilər. Nəzərdə tutduğunuz vəziyyətlər tam tərsi şəkildə reallaşa bilər. Bu tip vəziyyətlərdə iki variantınız var. Ya "bura qədərmiş" deyib hər şeydən imtina edəcəksiniz. Ya da elastik olub dəyişən şərtlərə uyğunlaşaraq yolunuza davam edəcəksiniz. Əgər irəli fikirlilik mövzusunda təbii bir üstün qabiliyyətiniz yoxsa elastik olmağı nə qədər erkən öyrənsəniz o qədər faydasını görəcəksiniz.

9- Bir işi çox istəmək

İlk anda ağla mənfi çağırışlar gətirə bilsə də ehtiraslı olmaq iş dünyası üçün əhəmiyyətli bir üstünlük. İşinizi böyütmək, bir sonrakı adıma keçə bilmək adına ehtiraslı olmaq əslində müvəffəqiyyətə doğru qərarlı bir şəkildə yol al/götürmək mənasını verir. Bununla birlikdə "ehtiras"ın pis bir şöhrətə sahib olması da boşuna deyil. İdarə edilə bilmədiyində və ya səhv motivasiyalarla birlikdə ələ alındığında gözlənilən təsiri göstəreməyə bilər. Xüsusilə müvəffəqiyyətsizliklə qarşılaşdığınızda bəs etməməyi təmin etməsi baxımından əhəmiyyətli.

10- Ünsiyyət Bacarığı

Bəlkə də siyahıdakı ən əhəmiyyətli maddə bu. Müştərilərinizlə, personalınızla, ortaqlarınızla və ya sərmayəçilərlə doğru şəkildə ünsiyyət qurmaqda çətinlik

məcbur edirsinizsə xəyallarınızı həyata keçirməkdə daha da çətinlik çəkməyə məcbur ediləcəksiniz deməkdir. Əgər bu mövzuda çətinlikləriniz varsa, cəhdiniz üçün konkret addımlar atmağa başlamadan əvvəl bu mövzuda özünüzü inkişaf etdirməyiniz uzun vədə mütləq sizin üçün faydalı olacaq.

Mədəni-ictimai quruluş fərqlilikləri; risk almaq və götürməyə dönük reaksiyaları, şüurlu seçimləri, müvəffəqiyyət motivini, özünə güvən və məsuliyyət al/götürmə səviyyəsini dəfərliləşdirməkdədir. Necə ki, "qənaətkar", "qədərçi", "bir jilet bir loxma" anlayışına sahib mədəni strukturlar üçün, pul yığma, çox iş, ehtiyacdan çox çıxarma, qazancı müqəddəs hesab etmə, fürsət gözləmə, rəqabət və s. anlayışlar bir məna ifadə etməz. Bu cəmiyyətlərdə sözü keçən hərəkətlərə bağlı olumlama, hökumət, təşviq və istiqamətləndirmə azdır. Buna qarşı, əksinə meyllərə mükafat verən mədəniyyətlər qazancı, yığmağı, istehsalı, rəqabəti, müvəffəqiyyəti, ehtirası vs. olumlayıb ucaldarlar. Bu cəmiyyətlər, təsirli sosializasyon yoluyla, hakim mədəni meyllərə qarşılıq gələn fərd tipi, istehsal sistemi, iş ideologiyası vs. qoyarlar. Mədəniyyətlərarası psixologiyanın məlumatlarından hərəkətlə, Psixoloq Kağıtçıbaşı, mədəni fərqlilik təmasınının tutumsal/davranışsal ölçəkdə də özünü göstərdiyini, məsələn, təşəbbüskar mənliyin meydana gəlməsində olduqca təyin edici olduğunu dilə gətirməkdədir. O, bu fərqliliyin meydana gəldiyi uşaqlıq dövrü həyatı ya da uşaq ictimailəşməsi üzərində əhəmiyyətlə dayanmaqda və Amerikan mədəniyyətindəki "müvəffəqiyyət motivi" və "avtonomluq meyli"ni təşviqə söykənən ictimailəşmə üsullarının, təşəbbüskar mənlik və şəxsiyyət quruluşunu müsbət təsir etdiyini irəli sürməkdədir.

Təşəbbüskarlıq və Təşəbbüskar Mədəniyyət: Sosioloji Bir Perspektin inkişaf etməkdə; uşağa "avtonomluq" təmin edilən, ananın uşağın həqiqətindən özünü təhlil etdiyi yetişdirmə nizamında isə "fərdi mənlik" və "mənlik mərkəzli" meyllər inkişaf etməkdədir

Təşəbbüskarlıqda əhəmiyyətli yer tutan, "yüksək müvəffəqiyyət motivi" nə sahib olmaq da, mədəniyyətlərarası fərqliliyə görə dəyişik bir görünüş al/götürməkdədir. Çünki, müvəffəqiyyət oryantasyonu içində olmağa mədəniyyətlər fərqli reaksiyalar verməkdədirlər. Məsələn, "bacarma istəyi/ehtirası", Amerikan cəmiyyətində çox müqəddəs hesab edilən və dəstəklənən bir dəyər olduğundan, bu faktor Amerikada təşəbbüskar mədəniyyətin iqaməsində və kristalize olmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Bu mədəniyyətlərdə, müvəffəqiyyət ehtirası üfqi bir yayılam sığasına malikdir və müvəffəqiyyət ehtirasını daxililəşdirməyə söykənən bir sosializasyon müddəti qüvvədədir. Məsələn, Amerikan və Yapon cəmiyyət strukturları, müvəffəqiyyət yönümlü təhsil və ictimailəşmə mədəniyyətinə sahibdirlər. Ancaq, Amerika, fərdi müvəffəqiyyət motivinə sahibkən, Yaponiyada sosial müvəffəqiyyət motivi ön plandadır.

Birlikçi mədəniyyətlərdəki müvəffəqiyyət motivi fərdçi mədəniyyətlərdən olduqca fərqlidir. Bu mədəniyyətlərdə müvəffəqiyyət motivi, "fərdiliyin", "mənliyin" və "əlaqəli mənliyin" kənarına keçər və başqalarının mənliyinə yayılır. Qarşılıqlı asılılığa söykənən insan əlaqələrinin basqın olduğu cəmiyyətlərdə də, "ictimai bir müvəffəqiyyət motivi" olduğu irəli sürülməkdədir. Müvəffəqiyyət motivi, fərdi təməldə yaradılıb ölçüldüyü zaman, birlikçi mədəniyyətlərdəki bir çox adam buna sahib deyilmiş kimi görünər. Bu vəziyyət, fərdi təməldə yaradılmış müvəffəqiyyət motivi ölçümlərinin, cəmiyyətdəki fərqli müvəffəqiyyət motivlərini ölçə bilməməsindən qaynaqlanar. Ümumi planda, müvəffəqiyyətin müqəddəs hesab edildiyi və bir dəyər olaraq qəbul gördüyü bu mədəniyyətlərdə, təşəbbüskarlığa yönüm çoxdur. Gerçəkdə, müvəffəqiyyət-yönümlü olmaq, müvəffəqiyyət ehtirasına sahib olmaq və müvəffəqiyyətin başlı başına statü əldə etmə, prestij qazanma vasitəsi olaraq görülməsi, təşəbbüskar mədəniyyətin yerləşməsində böyük paya sahibidir.

Williams və Narendran , sahibkarlığa xas tutumlar arasında,"qeyri-müənlilyə dözümlülük" və "risk götürmə mövzusunda istəkli olma" nın da mədəniyyətlərarası fərqliliyə görə dəyişik götürdüyunü irəli sürməkdədirlər.

Onlara görə, "naməlumluqdan qaçınma" nın təşviq edildiyi cəmiyyətlərdə, təşkilatlar və insan əlaqələrində, məskun qəliblər seçilər. Naməlumluq, narahatlıq, qorxu, stress yaradır və etibarlılığı olması. Bu kimi mədəni dəyərlərin və əvvəldən hiss etmələrin dəstəklənilməsi və təşviq görməsi də, təşəbbüskarlığa səbəbindən, riskli vəziyyətlərə istiqamətli hisslərə təsir edər. Məsələn, Avropalılar, Amerikalılara müqayisə etdikdə riskdən daha çox qorxarlar. Bunun səbəbi, Amerikan mədəniyyətinin naməlumluqdan qaçınmağa daha aşağı dəstək verməsidir. Avropada isə, risk götürmə və naməlumluğa dözümlülük meyli daha aşağıdır. Bu vəziyyət, təşəbbüskar obyektlərə açıqlığı təsir etməkdə, girişimsel riskə yönümü asanlaşdırmaqdadır. Bu mövzuda Türk cəmiyyətinin mədəni xüsusiyyətinə baxıldığında, naməlumluqdan qaçınma səviyyəsinin yüksək olduğu nəticəsinə varıla bilər.

Təşəbbüskar ruh və davranış qəlibləri bir dəfə meydana gəldikdən sonra, onlar da cəmiyyəti, ictimai quruluşu və mədəniyyəti fərqliləşdirməkdə, dəyişməçi və yenilikçi bir müddət başlatmaqdadırlar. Təşəbbüskarlıq, yenilikçilik və dəyişmə üzərinə fokuslandığından, dinamik bir iqtisadi sistem, qaynaq və imkanların maksimum qiymətləndirməsini gətirməkdədir. Eyni zamanda, yeni iqtisadi əlaqələr, həyat formaları, siyasi iqlim və də yeni bir cəmiyyət inşasına qapı açmaqdadır. Təşəbbüskar anlayış fəlsəfələr, azad təşəbbüs və fərdçi mədəniyyətin iqaməsini mümkün etməkdə; bu da nəticədə, axıcı ictimai əlaqələr, proaktiv fərd, dəyişən və rifah çıxaran bir ictimai bünyənin ortaya çıxmasına dəstək verməkdədir. Təşəbbüskar edəmlər yayıldıqca da, təşəbbüskarlığın siyasi inşası və buna uyğun fikri axınlar (liberteryan düşüncə, liberal demokratiya vs.) inkişaf imkanı tapmaqdadır

Azərbaycanda kiçik sahibkarlığın dəyərləndirilməsinin statistik göstəriciləri kimi aşağıdakıları göstərmək olar;

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Əlavə dəyər milyon manat	449,2	718,7	844,8	1120,0	1227,0	1346,5	1466,2	1437,0	1987,8
Ümumi qazanc milyon manat	41,7	51,9	65,8	78,3	85,3	122,8	165,4	175,4	.
Çalışanların sayı, min nəfər	92,1	103,2	105,9	93,2	90,2	95,5	109,0	115,0	87,6
Orta stabil əmək haqqı, manat	170,7	182,1	195,2	207,0	222,2	263,3	303,5	348,0	302,1
Əsas yatırımlar, milyon manat	289,4	371,2	289,3	276,3	737,6	531,6	486,5	746,5	807,2
Dövriyyə, milyon manat	1653,5	2475,7	2910,1	3835,5	4208,5	5100,6	6072,6	5951,7	5986,3

Kiçik sahibkarların ölkə iqtisadiyyatında ümumi payına nəzər salsaq görürükki hər ildən sonrakı il həmin subyektləri payı artır və bu artıma ayrı ayrı sektorunda nəzər salsaq:

Qeyri-neft sektoru üzrə kiçik sahibkarlığın 2007-2015 fəaliyyəti

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Əlavə dəyər	,6	,8	,6	,8	,6	,7	,7	,6	4.0
qeyri-neft sektoru üzrə	,2	,7	,1	,2	,3	,2	,8	,3	5.8

Ümumi qazanc	,2	,2	,3	,2	,3	,4	,6	,7	...
qeyri-neft sektoru üzrə	,7	,3	,9	,0	,0	,3	,5	,5	...
İşçilərin orta illik sayı	,7	,3	,6	,7	,5	,4	,9	,6	6,3
qeyri-neft sektoru üzrə	,9	,5	,8	,9	,7	,6	,1	,7	6,5
əlavə maliyyə investisiyası	,9	,7	,7	,8	,8	,5	,7	,2	5,1
qeyri-neft sektoru üzrə	,3	,3	,1	,0	,6	,6	,8	,4	9,2
İllik dövriyyə	,2	,5	,1	,6	,1	,6	0,6	0,5	9,6
qeyri-neft sektoru üzrə	,7	,4	,8	5,6	8,3	8,5	0,0	8,4	9

Buradanda görünür ki, əlavə dəyər hər il ildə ilə artım baş verib. Ümumi qazanc illərdə stabil olub lakin 2011-ci ildən davamlı olaraq artmışdır. Əlavə investisiya qoyuluşu 2010-cu ilə kimi düşmüş hətta 2011-ci ildə ən yüksək həddinə çatmışdır. İllik dövriyyə isə 2007-ci illə müqayisədə iki qata artmışdır.

Kiçik sahibkarlığın Azərbaycanda hər region üzrə payına baxsaq aşağıdakı statistik göstəricilər ortaya çıxır.

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
--	------	------	------	------	------	------	------	------

Ölkə üzrə - cəmi	20 4.960	20 5.028	137 .020	135 .353	141 .422	16 5.277	1 86.89 8	1 96.32 7
o cümlədən:								
Bakı şəhəri	74 .562	78 .603	50. 012	47. 621	50. 029	58 .265	7 0.253	7 6.702
Abşeron iqtisadi rayonu	14 .279	15 .762	11. 567	10. 945	10. 765	12 .546	1 3.824	1 5.000
Abşeron rayonu	3. 726	3. 903	2.9 37	2.8 33	2.9 69	3. 920	4 .480	4 .819
Sumqayıt şəhəri	10 .183	11 .477	8.3 70	7.8 05	7.5 23	8. 375	9 .142	9 .974
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	25 .950	25 .454	16. 796	15. 983	16. 869	20 .586	2 2.114	2 2.430
Gədəbəy rayonu	1. 291	1. 308	917	943	52	1.0 198	1. .191	1 .265
Gəncə şəhəri	8. 721	8. 475	5.1 09	4.4 71	4.6 39	6. 148	6 .750	6 .888
Qazax rayonu	1. 943	1. 965	1.2 86	1.2 67	1.3 21	1. 625	1 .752	1 .773
Şəmkir rayonu	3. 901	3. 778	2.5 89	2.5 08	2.6 72	3. 070	3 .341	3 .046
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	12 .459	11 .657	8.2 53	8.4 91	9.0 96	10 .717	1 1.485	1 1.942
Qəbələ rayonu	2. 003	2. 102	1.4 50	1.4 71	1.6 20	1. 865	2 .058	2 .170

Şəki şəhəri	3.	2.	1.9	2.1	2.2	2.	2	3
	159	899	12	47	34	701	.951	.070
Zaqatala rayonu	2.	2.	1.9	1.9	2.1	2.	2	2
	870	657	90	35	52	555	.568	.657
Lənkəran iqtisadi rayonu	12	12	7.9	8.6	8.9	10	1	1
	.736	.279	16	90	96	.193	1.935	2.500
Astara rayonu	1.	1.	1.0	1.1	1.1	1.	1	1
	688	568	81	34	77	375	.421	.603
Lerik rayonu	75	63	458	574	618	72	8	8
	1	5				8	12	85
Lənkəran şəhəri	4.	4.	2.6	2.6	2.7	3.	3	3
	079	036	14	76	45	003	.743	.889
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	10	9.	6.6	6.2	6.5	8.	9	9
	.010	637	60	59	57	081	.107	.496
Xaçmaz rayonu	2.	2.	1.8	1.7	1.7	2.	3	3
	770	681	20	56	60	400	.006	.120
Quba rayonu	3.	3.	2.2	2.0	2.1	2.	2	3
	230	213	83	60	83	681	.867	.011
Qusar rayonu	2.	2.	1.4	1.3	1.4	1.	1	1
	265	142	27	65	60	621	.837	.874
Aran iqtisadi rayonu	38	35	25.	25.	26.	30	3	3
	.365	.613	188	434	135	.256	2.670	3.414
Ağcabədi rayonu	2.	1.	912	1.1	1.1	1.	1	1
	102	977		01	45	624	.805	.960
Mingəçevir	3.	3.	2.3	2.2	2.2	2.	2	2

şəhəri	509	306	16	34	50	519	.736	.684
Sabirabad rayonu	2. 638	2. 432	1.7 18	1.6 40	1.6 87	1. 957	2 .208	2 .377
Salyan rayonu	2. 762	2. 636	2.0 74	1.9 64	2.1 03	2. 281	2 .331	2 .267
Yevlax şəhəri	2. 699	2. 469	1.7 68	1.7 87	1.8 35	2. 100	2 .202	2 .372
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu	2. 213	2. 199	1.6 86	2.2 97	2.7 56	3. 442	3 .492	3 .383
Tərtər rayonu	1. 147	1. 030	680	742	729	83 7	8 92	9 22
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	4. 900	4. 618	3.6 28	3.7 05	4.0 29	4. 612	5 .115	5 .265
İsmayıllı rayonu	1. 934	1. 687	1.2 63	1.2 72	1.3 22	1. 077	1 .631	1 .658
Şamaxı rayonu	1. 503	1. 470	1.1 99	1.1 93	1.3 02	1. 436	1 .650	1 .661
Naxçıvan Muxtar Respublikası	9. 247	8. 971	5.2 53	5.6 56	5.8 04	6. 146	6 .389	6 .070

Verilə bu statistikada Azərbaycanda olan hər iqtisadi rayona görə və ümumi bölgü verilmişdir, lakin bir neçə rayon göstərilməmişdir. Bu göstərilməyən rayonlarda statistikada payı verilmişdir. Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu işğal altında olduğu üçün statistikada göstərilməmişdir çünki payı çox cüzdür.

2.1 Sahibkarlıq fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi

Bildiyimiz kimi, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fərdi sahibkar müvafiq fəaliyyət növü üzrə dövlət qeydiyyatından keçdikdən sonra vergi ödəyicisi kimi müxtəlif növ vergiləri və məcburi ödəmələri (gəlir, mənfəət və s.) ödəmə məsuliyyətini öz üzərinə götürür. Təbiidir ki, hər bir ölkənin vergi siyasəti fərqlidir və vergi dərəcələri də biri-birindən fərqlənir. Dövlətin büdcə gəlirlərinə bağlı olaraq müəyyən edilmiş vergi dərəcələri optimallığı nöqtəyi-nəzərdən vergi sisteminin təyin edilməsi və inkişaf etdirilməsi iqtisadçılar arasında mübahisəli məsələlərdən olmuşdur. Məhz bu fikrin əsasını vergi dərəcələri ilə daxilolmalar arasında əlaqənin olması tutur. Əgər biz vergi dərəcələrinin fərdlərin əldə etdiyi gəlirlərin qanunvericiliklə təsbit edilmiş müəyyən faizləri olduğunu nəzərə alsaq, onda aydındır ki, bunların ölçüsü vergi ödəyicilərinin sayını və dolay yolla toplanmış ümumi vergilərə də təsir göstərəcək.

Məhz bu cür təsirdən söz açmışkən iqtisadçılar arasında “Laffer əyrisi” adı ilə tanınan və riyazi modellərdə işlənən, vergi dərəcələri ilə vergilərin ümumi məbləği arasında asılılığı özündə qrafiki şəkildə əks etdirən effektdə danışmaq lazımdır.

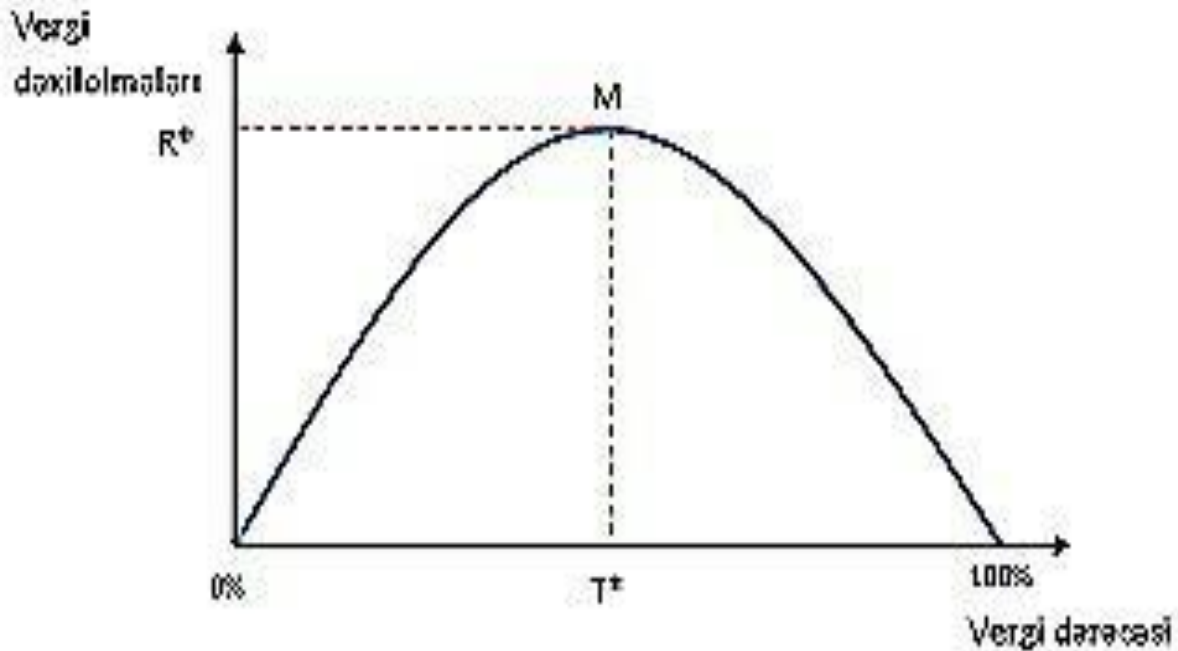
Vergi dərəcələri və vergi daxilolmaları arasında əlaqənin olub-olmadığını müəyyən etmək üçün aparılan statistik təhlillər və hesablamalar əsasında amerikan iqtisadçısı Artur Lafferin Ibn Xaldunun əsərlərində də bənzər situasiyaların orta əsr “simulayasiya”larının əks olunmasından təsirlənərək irəli sürdüyü bu riyazi model iqtisadiyyatda çox vacib və əhəmiyyətli məsələni – vergi dərəcələrinin optimallaşdırılmasını hədəf alır.

Baxmayaraq ki, əyrinin dəqiq forması iqtisadçılar arasında mübahisə mövzudur, onu daha çox parabolik şəkildə əks etdirirlər. Ayrı-ayrı fərdlərin vergi dərəcələrinə reaksiya verməsi bu əyrinin parabolik şəkil almasına gətirib çıxarmışdır. Yəni, vergi dərəcələrinin artması bir nöqtəyə qədər vergi

daxilolmalarının həcmini artırır. Lakin həmin nöqtədən sonra daha çox vergi dərəcəsi fərdlərin onları ödəmək məsuliyyətindən və ya müvafiq fəaliyyətlə məşğul olmaqdan boyun qaçırmasına gətirib çıxarır. Bu da son nəticədə özünü ümumi vergi gəlirlərində azalma ilə göstərir.

Yəni, Laffer konsepsiyasının ana xətti bunu vurğulayır ki, hökumət vergi yükünü vergi dərəcələrini azaltmaq yolu ilə azalda bilər. Bu zaman vergi daxilolmalarının həcmində artım müşahidə olunmalıdır. Bu vasitə (vergi dərəcələrinin dəyişdirilməsi) eyni zamaanda dövlətin iqtisadiyyatı tənzimləməsində istifadə etdiyi əsas alətlərdəndir.

Laffer qeyd edir ki, dövlətin öz gəlirlərini artırmaq üçün vergi dərəcələrini yüksəltməsi son nəticədə istehsal amilləri bazarında əmək və kapital təklifinin azalmasına və yekun olaraq vergi daxilolmalarında azalmaya səbəb olur. Qrafiki olaraq bu vəziyyət də aşağıdakı şəkildə öz əksini tapır.

Burada: T – vergi dərəcələrini,
 R – vergi daxilolmalarını əks etdirir.

Qrafikdən belə nəticəyə gəlirik ki, dövlət veegi dərəcələrinin 0 dan 100 faizədək (%) dəyişməsi zamanı (üfüqi oxda), veegi daxilolmalarının həcmi əvvəlcə artmağa başlayır. Bu artım T^* nöqtəsinə qədə davam edir. Bu nöqtədə vergi daxilolmalarının həcmi maksimum olur (M nöqtəsi). Lakin vergi dərəcəsinin sonrakı artımları büdcənin vergi mənbələrindən formalaşan gəlirlərində azalmaya səbəb olur ki, bunun da səbəbi yuxarıda verilmişdir.

Qrafikə sırf riyazi cəhətdən yanaşsaq, Roll teoremi adlanan riyazi məntiq əyridə maksimum nöqtənin olduğunu əsaslandırır və bu simvolik olaraq işarə etdiyimiz M nöqtəsidir.

Əgər vergiyə cəlb olunan obyektlərin dəyərini vergitutma bazası kimi qəbul edib B ilə işarə etsək, onda aydındır ki, vergi dərəcəsi T olarsa, aşağıdakı bərabərlik doğrudur:

$$R = T \times B \quad (R - \text{vergi daxilolmaları olarsa})$$

Məhz bir çox dövlətlərin vergi siyasətində əsas məsələlərdən biri bu bərabərlikdəki R-in maksimum qiymət almasına müncər edilir

Bərabərlikdə əgər $T = 100\%$ olarsa, vergi ödəyicilərinin davranışı dəyişir və bu da özünü B-nin azalmasında göstərir. Beləliklə, R də azalacaq.

Eyni zamanada onu qeyd etməliyik ki bu zaman, vergi dərəcələrinin həddən artıq olması qeyri-qanuni fəaliyyət, vergidənyayınma və gizli iqtisadiyyatın artmasına stimül verəcək və bu Lafferin konsepsiyasını tənqid etməyə əsas verir.

Elə bu səbəbdən Laffer əyrisi sübut etdi ki, vergi dərəcələrinin artması heç də gəlirləri artırmayacaq, amma onu optimal səviyyədə saxlamaqla buna nail olmaq olar. Ümumiyyətlə iqtisadiyyatda optimallıq bir çox sahələrdə ciddi problemdir və buna nail olunmalıdır. Beləliklə, vergi dərəcəsinə optimallaşdırma da vergi siyasətində qarşıda duran vacib vəzifə olur.

Lafferin təklif etdiyi konsepsiya hələ 1980-cil illərdə Amerika Birləşmiş

Ştatlarda R.Reyqanın prezidentliyi dövründə vergi siyasətində tətbiq edildi və vergi dərəcələri aşağı salındı. (Bu siaysət “Reyqonomika” adını almışdı).

Laffer əyrisinin vacib bir əlaqəni əks etdirmək cəhdi olmasına baxmayaraq, sonradan bu konsepsiya iqtisadçılar tərəfində tənqid obyeltinə çevrildi. Belə ki onun bir sıra çatışmayan cəhətləri var idi (bu əyri həddən artıq sadə görünə bilər) və bunlar onu tənqiddə əsas parametrlərə çevrildilər.

- İlk öncə istehsal amilləri bazarında əməyin təklifində elastikliyin olmaması və ya onun xarici parametrlərin dəyişməsinə kifayət qədər reaksiya vermək qabiliyyətindən məhrum olması;

- İkincisi, vergi dərəcələrinin dəyişməsinin təsiri uzunmüddətli dövrdə özünü göstərir. Yəni, bunun effektivliyini görmək üçün kifayət qədər uzun zaman lazım gəlir;

- Və elə bu səbəbdən də qısamüddətli dövrdə büdcə vəsaitlərinin tükənmə riski mövcud olur;

- Sonrakı tənqidi məqam vergi dərəcələri dəyişməsinin empirik təhlildən irəli gəlməsidir və bu real dəyişmələri əks etdirməyəcək;

- Təbiidir ki, yuxarıdakı məqama uyğun olaraq, tamamilə əminliklə bu asılılığın fayda verəcəyin və ya təsirin məhz bu cür şəkildə təzahür edəcəyini deyə bilmərik.

ABŞ-da Laffer effekti özünü tam şəkildə sübuta yetirmədi. Belə ki, digər xarici proseslər vergi dərəcələrinin M nöqtəsində optimal olmamasına gətirib çıxardı. Bununla bağlı olaraq onu qeyd etmək lazımdır ki ,iqtisadiyyat nisbətən xaotikdir və hər hansı parametrin qiyməti bir amilin deyil, kompleks və mürəkkəb amillərin təsiri altında formalaşır.

Hər halda Laffer əyrisinin iqtisadi əhəmiyyəti və onun vacib bir yanaşma olduğunu inkar etmək olmaz. Eyni zamanda onun həqiqəti əks etdiməməsini də

iddia edə bilmərik. Belə ki, istənilən halda vergi siyasətində elə bir nöqtə var ki, o həqiqətən də vergi daxilolmalarını maksimum edə bilər. Elə bu məqamda vacib problem olaraq M nöqtəsinin təyin edilməsi və ondan kənarlaşmaların qiymətləndirilməsi vacib məsələdir və ən böyük çətinlikdir.

Beləliklə, bu konsepsiyadan çıxan yekun nəticə bundan ibarətdir ki, vergi dərəcələrini azaltsaq, bu sahibkarlığa stimullaşdırıcı amil kimi təsir edəcək, yeni sahibkarlıq müəssisələri yaranacaq, yəni sahibkarlığa müsbət təsir edib təklifi stimullaşdıracaq, bu da gələcəkdə vergi gəlirlərini artıracaq, əgər vergi dərəcələrini qaldırısaq, sahibkarlıq subyektləri azalacaq və ya onlar kölgə iqtisadiyyatının tərkib hissəsi olmağı alternativ kimi görəcəklər.

Laffer əyrisinin çatışmazlıqlarını və iqtisadiyyatın dəyişən çərçivəsində bir az bəsit olduğunu qeyd etdik. Amma hər halda inamla deyə bilərik ki, buradakı bəsit fikirlər bu gün milli iqtisadiyyatlarda geniş tətbiq olunur. Buna vergi dərəcələrinin aşağı salınması və vergi güzəştləri yolu ilə sahibkarlığın inkişafına verilən dəstəyi misal göstərmək olar.

Bilirik ki dünyanın bəzi ölkələri, xüsusilə İnkişaf Etməkdə Olan Ölkələrin (İEOÖ) bəzilərində xammal ixracından asılılıq hələ də qalmaqdadır, büdcə gəlirlərinin böyük hissəsi hasilat sənayesindən formalaşır və bu onların iqtisadiyyatında əsas potensial təhlükələrdəndir. Eyni zamanda iqtisadiyyatın hər hansı sahəsinin inkişafı vacib olduqda bu nəzərə çarpır.

Eləcə də Azərbaycanı bu baxımdan istisna etmək olmaz. Büdcə gəlirlərinin əhəmiyyətli bir hissəsini neft və qaz ixracından təmin edən ölkəmiz üçün qeyri-neft sektorunun inkişafını təmin etmək dayanıqlı inkişafın prioritet istiqamətlərdən biridir.

Bu məqsədlərə nail olmağın metodlarından biri dövlət hesabına maliyyələşdirmə və güzəştlərin edilməsidir. Bu güzəştlərdən biri də vergi güzəştləridir, hansı ki sahibkarlığın inkişafına dəstək göstərir. Bunlar vergi

siyasətinin sahibkarlığa təsirinin bariz nümunələrindəndir.

Adətən vergi siyasətinin 3 tipi – maksimal, optimal və sosial yönümlü vergi siyasətlərini biri-birindən fərqləndirirlər.

Maksimal vergi siyasətini adətən fəvqəladə vəziyyətlər zamanı tətbiq edirlər. Bunun əsas məqsədi qısa müddət ərzində maksimum vəsaitin toplanmasına nail olmaqdır. Bu zaman vergi dərəcələri adətən yüksək olur.

Optimal vergi siyasəti vergi yükünün optimal həddə təyin edilməsini təsbit edir. Bu da əsasən sahibkarlığın inkişafına dəstək verən vergi mühiti yarada bilir.

Digər – üçüncü tip sosial proqramların hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün təyin edilə bilər.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki Laffer əyrisi misalında gördüyümüz kimi dövlətin vergi siyasəti adətən nəzəri əsaslara malik olur və bunların etibarlılığı siyasətin nəticələrindən asılı olur.

Bir vacib məsələni də nəzərə almaq lazımdır. Belə ki, Laffer əyrisi vergilərin ümumi məşğulluğa təsirini ifadə edir. Belə ki bildiyimiz kimi vergilərin müxtəlif növləri var. Bu təsnifata uyğun olaraq vergitutma obyektləri də hüquqi və fiziki şəxslər ola bilər. Buna uyğun olaraq müxtəlif vergitutma obyektlərinin uyğun vergi dərəcələrinin dəyişməsi onların fəaliyyətinə müxtəlif cür təsir edəcəkdir. Məsələn, hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi. Bu vergi dərəcələrinin yüksəlməsi müəssisələrin bağlanması kimi nəticələrə gətirib çıxara bilər. Amma fiziki şəxslərin gəlir vergisinin artması bu müəssisələrdə işçilərin işdən çıxması kimi nəticələrə gətirib çıxara bilər. Bəzi hallarda bu vergilərdən birinin artması digər sahəyə də təsir edə bilər, xüsusən vergi dərəcələrində çox yüksək artım kimi hallarda. Təbii ki, daha az vergi dərəcələri həm sahibkarlıq obyektlərinin açılmasına və əmək qabiliyyətli əhəlinin bu obyektlərdə işləməyinə gətirib çıxarar. Yekun olaraq işsizliyə təsir edə bilər.

İşsizliyin azaldılması dünya ölkələrinin iqtisadiyyatlarında önəmli

problemlərdən biridir. Dövlətin işsizliyi azaltmaq üçün istifadə etdiyi ən vacib iqtisadi alətlərdən biri vergilərdir. Bazar iqtisadiyyatında işsizliyi tam şəkildə aradan qaldırmaq mümkünsüzdür. Lakin, dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin məqsədlərindən biri işsizliyə gətirib çıxara biləcək faktorların müəyyən edilib onların qarşısını almağa çalışmaq ilə işsizlikdə minimum səviyyənin əldə edilməsinə nail olmaqdır. Bir çox ölkələrdə əhalinin gəlirlərindən tutulan gəlir vergisinin dərəcəsi kifayət qədər yüksəkdir. Bunlar yekunda əhalinin sərəncamda qalan gəlirlərinin azalmasına səbəb olur. Bu isə son nəticədə işləməyə, sahibkarlığın inkişafı və yeni sahibkarlıq obyektlərinin yaradılması üçün lazım olan stimulu azaldacaqdır. Bir çox hallarda qeyd etdiyimiz kimi kölgə iqtisadiyyatının inkişaf səbəblərindən biri bununla əlaqədardır.

Azərbaycan Respublikasında vergi siyasətində əsas istiqamətlərdən biri bu mənada sahibkarlığa vergi dərəcələrinin aşağı salınması yolu ilə sahibkarlığa dəstək vermək və onların sayını artırmaqdır. İqtisadi siyasətdə qeyri-neft sektorunun inkişafı sahəsində görüləcək işlərdən biri sənaye parklarının yaradılmasıdır ki, burada fəaliyyət göstərən subyektlərin 7 il müddətinə vergidən azad olunması hədəflənir.

Eyni zamanda ölkədə həyata keçirilən vergi siyasəti vergi dərəcəsinin azaldılması və vergi güzəştləri yolu ilə vergitutma subyektlərinin artırılması və vergi yükünün optimal səviyyədə təyin olunmasına yönəldilir.

Bu misallar vergi siyasəti və vergi dərəcələrinin dəyişməsinin məşğulluğa və sahibkarlığa təsir imkanlarını milli iqtisadiyyat səviyyəsində qiymətləndirmək və bundan istifadə etməyə dair nümunələri göstərir.

1992-ci ildən 2010-cu ilədək mənfəət vergilərinin dinamikasına nəzər salsaq 35%-dən 20%-dək enmə müşahidə edərik. Eyni zamanda sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olanların sayında ilbəil artımın olması bizə vergi siyasətinin burada təsiri ola biləcəyi haqda məlumat verir. Təbii ki, bu artım müxtəlif amllərin təsiri altında

formalaşa bilər. Lakin, əhalinin sayı kimi bəzi faktorları riyazi hesablamalara əsasən sərf-nəzər etsək, yenə də vergi siyasətinin bunda təsirini danmaq olmaz.

Eyni zamanda onu da qeyd etmək lazımdır ki, məşğulluğa yalnız vergi dərəcələri deyil, həm də vergi siyasətinə daxil olan digər faktorlar təsir edə bilər. Xüsusilə, vergi infrastrukturu, vergi sistemində yeni texnologiyaların tətbiqi, elektron vergi sistemi və məlumat bazası, digər elektron xidmətlər buna təsir edə bilər. Vergi qeydiyyatından heç bir yerə getmədən keçmək, vergiləri asanlıqla elektron əsasda ödəmək və sair imkanlar vaxt və xərc qənaətinə gətirib çıxararaq burada faydalı ola bilər.

Həmçinin, Azərbaycan 2020 “Gələcəyə baxış” konsepsiyası da vergi siyasətinin kiçik və orta sahibkarlığın inkişafında rolunun təsbit edilməsini qeyd edir. Konsepsiyada nəzərdə tutulan və 2020-ci ilə qədər həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan və qeyri-neft sektorunun iqtisadiyyatda və ixracda rolunun əhəmiyyətli dərəcədə artırılmasına yönəlmiş məqsədlərə çatmaq üçün vasitələrdən biri kimi kiçik və orta sahibkarlığa dövlət dəstəyinin artırılması başlıca prioritet vəzifələrdən biridir. Buna nail olmaq üçün vergi siyasətinin təsir və həvəsləndirmə imkanlarından istifadə edilə biləcəyi imkanları da burada yüksək qiymətləndirilib. Məhz bu əsasda da ediləcək vergi güzəştləri və vergidən azad etmə imtiyazları bu sahədə müsbət fayda verəcək. Bu da vergi siyasətinin sahibkarlığın inkişafında mühüm bir stimullaşdırıcı amil kimi dövlət siyasətində onun tətbiq olunduğunu ifadə edir.

Vergilərin sahibkarlıq fəaliyyətinə təsirindən bəhs edərkən onu da nəzərə almaq lazımdır ki, iqtisadiyyatda proqnozlaşdırma statistik hesablamalar əsasında aparılmağına baxmayaraq hər hansı iqtisadi prosesin gələcəkdə gözlənilməli şəkildə özünü büruzə verib-verməyəcəyini böyük əminliklə təsdiq etmək mümkün deyil. Bunun əsas səbəbinin iqtisadi proseslərin çox “arqumentli” funksiya olduğunu vurğulamışdıq. Buna görə də analiz mümkün qədər çox faktor nəzərə alınmaqla

aparılmalıdır.

Elə bu səbəbdəndir ki, vergi dərəcəsinin dəyişməsinin sahibkarlıq üzərində konkret olaraq hansı kəmiyyət və nisbətdə dəyişiklik və reaksiyalara səbəb olacağını dəqiq olaraq müəyyən etmək və bu asılıığı riyazi cəhətdən ifadə edən düsturu ortaya çıxarmaq kifayət qədər çətindir. İstənilən halda bəsit məntiq və nəzəriyyə bizə bunun kifayət qədər əhəmiyyətli olduğunu izah edir və buna görə də iqtisadi sahədəki fəaliyyət və siyasətdə nəzərə alınır.

Yuxarıda bu sahədə xidmətlərin də müsbət təsir yarada biləcəyi qeyd edilmişdi. Həqiqətən, müasir vergi strukturu, onun milli və beynəlxalq standartlara uyğun qurulması, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi və buradakı boşluqların aradan qaldırılması müsbət addımdır. Bütün bunlarla bərabər vergi siyasətində dünya təcrübəsinin öyrənilməsi məqsədilə təşkil olunan elmi mərkəzlərin olmasının da öz müsbət təsirləri ola bilər.

Vergi sahəsində müasir texnologiya və elektron sistemin tətbiq edilməsi ilə yanaşı bu sahədə mərkəzləşmə də mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, bir neçə dövlət orqanının fəaliyyətini koordinasiya edən və yerinə yetirə bilən mərkəzlərin təşkil edilməsi vergi ödəmə ilə bağlı çətinlikləri aradan qaldıra bilər və neqativ halların qarşısını ala bilər. Bunlar isə öz növbəsində vergi siyasətinin tətbiq edilməsindən sonra effektiv nəticələr əldə etməsini təmin edəcəkdir.

Vergi siyasətində tənzimləməni müxtəlif ölkələrdə müxtəlif qurumlar həyata keçirə bilər. Azərbaycan Respublikasında bu sahədə siyasətin həyata keçirilməsi və vergi problemləri ilə Veegilər Nazirliyi məşğul olur. Bu nazirlik vergi sahəsində tənzimləmə və nəzarət funksiyasını icra edir.

Vergi dərəcələrinin təyin edilməsi kimi işlərin icrası da vergi sahəsindəki bu orqanlarla bağlıdır. Bütün bunları yerinə yetirərkən isə ölkə daxilində və milli iqtisadiyyatın müasir vəziyyətini və vergi dərəcələrinin təsir imkanlarını, xüsusilə də mövcud iqtisadi proseslərin ahəngində onların sahibkarlıq fəaliyyətinə bütün

mümkün olan potensial təsir imkanlarını qiymətləndirərək nəzərə almaq olduqca vacibdir.

Ümumilikdə vergi siyasətinin sahibkarlığa təsir imkanlarından danışarkən bunları qeyd etmək olar ki, vergi siyasətində təkmilləşdirmələr, infrastrukturun inkişafı, prosedurların asanlaşdırılması, vergi dərəcələrində dəyişikliklərin sahibkarlıq fəaliyyəti üzərində nəzəri cəhətdən yanaşdıqda təsirləri vardır. Müasir vəziyyətdə bu təsir həm də yeni texnologiya vahid pəncərə sisteminin vergi sistemində tətbiq imkanlarının genişləndirilərək əməliyyatların sadələşdirilməsi ilə də bağlıdır.

Fəsil 3

3.1 Azərbaycan Respublikasında tətbiq edilən vergi siyasətinin sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına təsiri

Günümüzdə Azərbaycan Respublikası öz inkişaf strategiyasını sabit iqtisadi artım tempini tutmaq üçün konfigurasiya etmişdir. Məhz buna görə Azərbaycan Respublikası fərqli mexanizmləri həyata keçirmişdir ki, zənnimcə ən vacib olanı iqtisadiyyatda vergilərin tənzimlənməsidir. Əlbətdə əyər əvvəlcədən hər hansısa bir vergiyə aid olan strategiya tətbiq olunmazsa bazarda olan normal fəaliyyəti görülməyəcəkdir. Hal-hazırda vergidə aparılan yığım dərəcələrin azaldılması, vergi büdcəsinin artırılması yönümlü güzəştlərin aşağı salınması, İnvestisiyaların cəlb olunaraq həyata keçirilməsinin stimullaşdırılmasına, hətta vergi balanslaşdırılmasına hansı ki bu fiziki və hüquqi şəxslər arasında həmçinin ölkə vətəndaşlarının eləcə də qeyri-ölkə vətəndaşları arasındakı yeri yükünün balanslaşdırılmasına, hər hansısa bir biznes fəaliyyəti üçün vacib olan şəraitin yaradılmasına və son olaraq ölkənin hərtərəfli iqtisadi potensialının yüksəldilməsinə və ölkə vətəndaşlarının maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına istiqamətlənmişdir.

Eləcə də vergi siyasətinin vacib tərkib hissəsi kimi vergilərdə subyektlərin bərabərliyi və vergi yükünün optimal həddə təyin edilməsi muhum meselelərdəndir. Vergi yükünün optimal həddə təyin edilməsi vergi daxilolmalarının həcmnin maksimumlaşdırılması meselesinin həllinə müncer edilir ki bu və bununla bağlı olan Laffer əyrisi konsepsiyası haqqında yuxarıda danisilib.

Məhz vergi yükünün optimal həddə təyin edilməsi və bezi sahələrdə edilən vergi güzəştləri və vergidən azad etmə halları uğurlu vergi siyasətinin yerinə yetirilməsinə və dayanıqlı inkişafda bu sahənin roluna dəlalet edir. Ökədəki müxtəlif problemlərin həllinin vacib faktörü hesab edilən və ölkə iqtisadi siyasətini prioriteti istiqamətlərindən biri də sahibkarlığın inkişafına nail olmaqdır. Sahibkarlığın inkişafını stimullaşdırmaq və bu sahədəki artıma nail olmaq üçün

dövlət müxtəlif xasitələrdən istifadə edir bu vasitələrə misal olaraq müvafiq sahələrdə qanunvericilik bazasının yaradılıb təkmilləşdirilməsini qəbul olunmuş dövlət proqramlarını və müxtəlif sahələrdə həyata keçirilən islahatları göstərmək olar .1991 ci ildə Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra ölkədə liberal və rəqabətqabiliyyətli vergi sisteminin əsası qoyuldu və ölkədə investisiyalar üçün stimullaşdırıcı və sadə, vergi sistemi yaradıldı.Azərbaycandakı müasir vergi sistemi ölkə iqtisadiyyatının inkişafı ilə səsləşir .

Vergi xidmətlərinin texniki baza əsasında tətbiq edilməsi, vergi proseslərinin bəsitləşdirilməsi bu sahədə aparılan işlərdəndir. Ümumiyyətlə bütün bizneslərin düzgün və nizamlı inkişaf xətti cızması üçün onların problemlərinin düzgün şəkildə həll edən mexanizm lazımdır.Hansı ki,bu mexanizm bütün bizneslərin inkişafını da təmin edəcəkdir. Azərbaycan Respublikası da bu sahədə bir çox işlər görmüşdür misal üçün hər bir sahibkar istənilən bir qurumda tez və asan şəkildə qeydiyyatdan keçə bilər, vergi və digər ödənişləri asanlıqla və heç bir quruma getmədən həyata keçirə bilər. Hətta bütün məlumatları 195 nömrəsinə zəng etməklə öyrənə bilər .Sahibkarların işini asanlaşdıran hadisələrdən biridə 2008-ci ildə bir pəncərə sisteminin yaradılmasıdır. Həmçinin sahibkarlar üçün şərait yaratmaq məqsədi ilə vergiləri aşağı endirmək də olar. Vergi faizlərindəki dəyişikliklər çox önəmlidir çünki düzgün dərəcə tapılırsa bu həm bütün sahibkarların işini asanlaşdıracaq ,həm ölkəyə daxil olan investisiyaların həcmi artıracaq , həm də ki dövlət büdcəsi artacaq. Bazar iqtisadiyyatında edilən bütün tənzimlənmələr yalnız inzibati xüsusiyyətlərə malik olmamalıdır həmçinin stimullaşdırıcı xüsusiyyətləri də olmalıdır. Bəzi dövlət metodları vardır ki onlar bütün sahibkarlara birbaşa yox sadəcə dolay yolla təsir edir məsələn :

- * Kreditlərdəki faiz dərəcələrinin aşağı salınması
- * Əvvəlcədən hər hansısa bir şey haqqında məlumat vermə
- * Məlumat köməliyi

* Dövlətin sifarişləri

* Eləcə də vergi dərəcələrinin aşağı salınması.

Sahibkarlığın hərtərəfli və düzgün inkişafı üçün dövlət ilkin olaraq investisiyaların yatırılmasına əlverişli şərait yaratmalıdır. Məhz buna görə ilkin mərhələdə dövlətin iqtisadiyyatda artım əldə etməsi üçün vergi tənzimləmələri yaratmalıdır. Əyər biz vergi tənzimləmələrindən danışırsaq bölgələrimizdə xüsusi ilə bəzi sahələr var ki onlara vergi güzəştlərinin edilməsi daha düzgün olar və bu da iqtisadi təsirin gücünü artırır. Yeni dövrün başlıca hədəfi qeyri-neft sektorunun və sahibkarlığın iqtisadi və dinamik inkişafının artırılması ,rəqabət qabiliyyətliliyin davamlılığını həyata keçirməkdir. Vergi tənzimlənmələri də buna təsir edərək stimullaşdırıcı alət kimi tanınır.

Ölkəmizin regional inkişaf fərqləri; illərdir hakim olan ictimai sahibkarlıq təcrübələri; kənd təsərrüfatında ağırlıqlı istehsal əlaqələrindən sənayeyə ağırlıq verən istehsal əlaqələrinə keçid qaçınılmazdır; böyük şəhərlərə köçəri bir dövr yaratan nəzarətsiz şəhər miqrasiyası; təşəbbüskarlıq sinifinin təşviq forması və bir çox digər struktur problemləri kimi ictimai qaydanı sərf etmək, səmərəliliyin effektiv və yüksək əlavə dəyərli mal və xidmətlərin istehsalına gətirib çıxarma bilməməsi. Sermaye çatışmazlığının aradan qaldırılmasında əsas sürətlənmə yaradıcı seçim, vergi stimulları və birbaşa pul stimulları olmuşdur, lakin həm də bu qeyri-sabitliklə bəslənən siyasi qeyri-sabitlik və struktur maneələri, hədəflənmiş nəticələr əldə olunmayıb. Bu problemin ən asan və asan həlli xaricilərin ölkəmizə gətirilməsini təmin etməkdir. Əslində, dünya ictimaiyyətinin dünyadakı ictimai fondların geri çəkilməsi üsulu tez-tez istifadə edilən bir metoddur, ölkəmizin uzun müddətdir ki, "mühafizəkar iqtisadi anlayışı" bu üsuldən istifadə etməkdə tərəddüd yaratdı. Ancaq tətbiqlərin sağlam olduğu və milli mənfəətləri müşahidə edildiyi zaman qorxudan bir üsul olmadığını qəbul etmək çox gec. Təəssüf ki, digər tərəf "nəzarətsiz" tətbiqin baş verə biləcəyi zərərləri nəzərə almır. Nəticədə, əgər vergi

borcları mütənasib əsaslarla radikal azaldılmaya məruz qalmırsa, zərurətə yardımın keyfiyyətinin bir hissəsi sahibkarlıq iradəsini müsbət təsir göstərir. Ölkəmizdəki son illərdə şirkətlərin statistik profilində artan tendensiya maliyyə öhdəlikləri sahibkarlıq, habelə sabitlik hissi və gündəlik əməliyyatlara aid olmağın göstəricisidir

"Vergi sığınmasının geniş şəkildə istifadə edilməsinə baxmayaraq, beynəlxalq səviyyədə qəbul edilən bir tərifi hələlik hazırlanmadı. Bunun səbəbi, bu konsepsiyayı bütün ölçülərdə ortaya qoyacaq tək, dəqiq bir tədbir olmadığını göstərir. Bununla yanaşı, təlimlərin müxtəlif təlimlərinin vergi pəncərələri hazırlanır.

Vergi məskənlərinin təsviri nümunələri aşağıda verilmişdir: "Verginin olmadığı ya da aşağı nisbətdə tətbiq olunduğu və mübadilə idarələrinin olmadığı kiçik ölkədir." "Vergi ödəyicilərinin vergidən qaçınmasını təmin edən və gizli şərtlər altında işləməyə imkan verən bir məhkəmə düzenlemədir." "Vergi cənnəti, bir dizi xüsusiyyətləri olan ancaq ən əhəmiyyətli xüsusiyyəti digər ölkələrə görə görecəli olaraq daha aşağı nisbətdə vergi tətbiq bir xarici ölkədir. "" xarici investora inzibati asanlıqlar yanında aşağı nisbətdə ya da heç verginin olmadığı bir mühit təmin edən və bank gizliliyi kimi səbəblərlə məlumat dəyişməsinin olmadığı ölkələrdir. "təriflər orta xüsusiyyəti, vergi cənnəti olaraq betimlənən yerlərdə ya da ölkələrdə vergi ödəyiciləri aşağı və ya sıfırdır. (Oranın sıfır olması ilə verginin olmaması bir-birindən fərqli vəziyyətləri təmsil etdiyindən bu anlayışların istifadə edildikləri yerlərdə hangisi ilə istifadə edildiklərinə diqqət edilməsində fayda vardır. Oranın sıfır olması, sistemdə bir vergi tətbiqinin olduğu və lakin siyasi seçimin sıfır dərəcəsi ilə vergi alınmaması sonucunu doğurduğu aydın olar. Verginin olmaması isə, vergi alınmasına dair "Vergi vergiləri ümumi olaraq iki qrupda təsnif edilir. İstehsalçı vergi cənnətləri olaraq da təyin olunan birinci qrup ölkələrdə, istehsal fəaliyyətlərindən əldə edilən

gəlirlərə çox aşağı nisbətdə vergi tətbiq etməkdədir. Bu ölkələrin məqsədi onların fiziki sərmayələrini və iqtisadi fəaliyyətlərini ölkələrinə cəlb etməkdir. Ümumi vergi sistemində aşağı faiz dərəcələrində vergiyə cəlb edilən bu rejimlər digər gəlir qruplarından ayrı qəbul edilir. İkinci qrup vergi cənnətlərində isə, yasalıkametgahı bu ölkədə olan müəssisələrin gəlirlərinə çox aşağı nisbətdə vergi tətbiq olunmaqdadır.

Ənənəvi vergi cənnətləri olaraq da təyin olunan bu qrupdakı ölkələr, vergidən yayınma və ya qaçırma məqsədi olan fərd və təşkilatlara ödənişi qarşılığında bir xidmət təqdim edirlər.

Vergi cənnətlərində fəaliyyət tapılmasının əsas səbəbi, yuxarıdakı tanımlamalardan dağörüleceği üzrə, vergi üstünlükləri. Bu sahələrdə, varislik vergiləri və tamsfer vergiləri gibivergiler ya çox aşağı nisbətdə tətbiq olunmaqda ya da tətbiq edilməkdədir. Bu ölkələrdə hüquqi vergi ödəyiciləri aşağı olmasa da, effektiv (faktiki hesablanmış) vergi dərəcələri aşağı səviyyədədir. ("Paying Taxes" başlıqlı işə bağlı şərhlərimizdən, bildiyiniz kimi, nominal ya da yazılı vergi dərəcəsi ilə gerçək yüklənən vergi arasında əsas fərq tətbiq edilən istisnalardan qaynaqlanmaqdadır.) Vergi cənnətlərində müştərilərlə əlaqədar məlumatlar mövzusunda "məxfilik öhdəlik" vardır. Bilgilərin gizliliyinə dair öhdəlik, digər ölkələr vergi idarələrinin bu məlumatlara çatmamasını təşkil etməkdədir. Təməl məxfilik sahəsi isə, müştərilərin pul əməliyyatları və bu əməliyyatlara bağlı əldə əldə etdikləri qazanclar; pul köçürmələri; qənaətlərdir. Vergi cənnətlərinə bağlı tanımlamalarda suveren obyekt vergi üstünlüklər olmaqla birlikdə, öz ölkələrindəki ola biləcək kamulaştırmalardan; xarici valyuta qanunlarına məhdudiyətlər; ailə münasibətlərindən asılı olaraq zənginlik elementlərinə ehtiyat tədbirləri qoymaq; kreditorların və iş ortaqlarının mal və ya sərvət ünsürlərinə "ortaq olma" iradələrindən xilas olmaq ya da qaçmaq üçün də bu ərazilərin istifadə edildikləri görülməkdədir. Vergi borcları haqqında açıqlamalarımız işimizin ümumi çərçivəsi

ilə ümumiləşdirilməyə çalışıldı. Bu məlumatın işığında vergi hüquqları, xüsusilə sahibkarlar üçün vergi avanqardılarının vergi üstünlüyü və şəxsi zənginlik elementlərinin qorunma meyarları ilə istifadə edildiyi "adi" hesab olunur. Lakin nisbi hesab edilən zaman bir vergi məskəni "azad" və ya "ayrılmış" bir coğrafiya ola bilməz. Hər hansı bir ölkə hər hansı bir ölkədən daha əlverişli şərait yaratmaqla, siyasi və sosial ehtiyaclar çərçivəsində vergi bazası ola bilər. Göründüyü kimi, ədalətsiz vergi rəqabəti hesab olunan bu cür tənzimləmələrin minimal məbləğinin azaldılması məqsədilə beynəlxalq tədqiqatlar aparan müəssisələrdə prinsipial işlər aparılmışdır. İnanırıq ki, bu cür tədqiqatlar mövcuddur. Çünki dünya miqyaslı sahibkarlıq daha çox dəyər və korrupsiya yarada bilər; qeydiyyatdan keçməmiş; qara pulla mübarizə adına vergi sistemlər, daha çox üstünlükləri, kapital hərəkəti və yaradılan qlobal qatqıların idarə edilməsindən kənar ölkələri yaradan vergiötürənlər yaratmaq, "mülkiyyətin asanlaşdırılmasının" bir cənnəti yarada bilər. Buna baxmayaraq, vergilərin asanlaşdırılmasının əsas cəhətləri icmaların vergitutma ilə harmoniyasını artırmaqla öhdəliklərin və ədalətli vergi sistemlərinin qoyulması üçün son məqsəddir. Bizim işimiz vergi və sahibkarlıq əlaqələrinə, ölkəmizə dair bəzi rəqəmsal məlumatlara, yerli vergi öhdəliklərinin beynəlxalq anlaşma və vergiyə cəlb edilməsinə əsaslanır.

İçerikdə iştirak verdiyimiz işlər nəticələri və ölkemizdəki rakamsal məlumatlar uyğun olaraq, vergi sistemlərində istehlak vergisi kateqoriyasında əlavə dəyər vergisinin, vergi gəlirləri və öhdəliyin zaman xərci (əməliyyat prosesləri) ölçütləriylə, ağırlıqlı bir yer tutduğu; Ümumi mənfəətlə əlaqədar gəlir vergilərinin azaldılması. Qeyri-rəsmi və korrupsiya tendensiyalarının azaldılması baxımından vergi öhdəliklərinin rahatlığı üçün dünya miqyasında sahibkarlığın dəstəklənməsi vacibdir. Digər tərəfdən xalqların öz faydaları çərçivəsində "vergi cənnəti" olaraq betimlənən və təməl olaraq başqa tərəfindən xalqlara nəzərən daha çox sərmayəçəkməyə istiqamətli vergi asanlıq sahələrinin yaradılmasının vergi rəqabəti

cəhətdən olumlu dəyərləndirilməsi mümkün görünməməkdədir. Verdiyimiz nəticələrə görə, vergi sistemlərinin əsas gözləntilərinin sahibkarlıq fəaliyyəti; investisiya qərarları; kapital hərəkətlərini təsir edən əsas amil kimi qəbul edilə bilməz. Vergilər nəzəriyyəsinə, vergi bəyannamələrinin nötralizasiyası birincidir. Xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələr cəhətdən, tamamilə kontrolsüzlük mənasını gəlməmək üzrə, xarici sərmayənin sistemə çəkilməsini veyanı sıra daxili sərmayə təcrübəsinin yaradılmasını təmin etmək üçün bir sıra vergi kolaylıqlarına ehtiyac olduğunda davamlı tətbiq olunması şübhədən uzaq bir üstünlük olmalıdır. Devletin müdaxiləçi anlayışının suveren olduğu sistemlərdə, vergi ilə əlaqədar uygulamalarında qatı normaldır. Çünki bu cür strukturlarda dövlət eyni zamanda Administrator vahidləri vasitəsilə xüsusi sektorla rəqabətə də girebildiyini, əksəriyyətlə səmərəli işlətemədiyi girişimlərinin zərərini də xüsusi sektora tətbiq vergilər yolu ilə aradan qaldırma yoluna gide bilməkdədir. Bu səbəblərlə, qatı-müdaxiləçi dövlətçilik anlayışının yarada hazinə zərərini azaldılması yolu ilə rəşional vergi siyasətinin həyata keçirilməsi, sahibkarların girişimçilik fəaliyyətlərinin vergi tətbiqləri qarşısında mənfi bir refleks göstərmələrini engelleyə biler. Verginin demokratiya və inkişaf cəhətdən vətəndaşlar tərəfindən dövlətə verilən bir bedel olduğu unudulmamalıdır. Bu istiqamətdə də vergidən yayınma ya da vergi qaçırma iradəsi yerinə verginin "kutsiyeti" və "konstitusiya vəzifə" xüsusiyyəti vətəndaşlar tərəfindən içselleştirilməlidir. Ancak bunun gerçəkşəbilmesi cəhətdən, dövlətlərin doğru və ədalətli mühafizə olmaq məsuliyyətlərini yerinə yetirmələri ön şərtidir. Sahibkarlığın bir ölkənin iqtisadi inkişafı və rifahı baxımından nə qədər əhəmiyyətli olduğuna diqqət edilməməlidir; dövlət orqanları və dövlətin quruluşu dövlətin təmsilçiliyindən qanun və üstünlük prinsiplərinə zidd olmalıdır.

İnsanların bugün insanlara çatmış sivilizasiya səviyyəsinə əsasən risk almağa hazır olduqları bir həqiqətdir. İnsanlar istədikləri şeyləri almaq üçün risk alırlar.

Hər bir insan deyil, bəzi insanlar həmişə yeni şeylər sınayır, yeni şeylər çıxarmaq üçün risk alırlar. Kapitalist iqtisadiyyatın sürətli inkişafını təmin edən bu instinktdir. Bu baxımdan, vergitutma risklərinin riskə təsirinin araşdırılması faydalıdır.

İnsanları risk almağa yönəldən daha çox gəlir əldə etmənin gözləntisi. Bu çərçivədə vergitutma risklərin alınmasına mənfi təsir göstərir. effektləri. Ümumiyyətlə qəbul edilmiş baxışa əsasən, kapital axınlarının vergitutma riski mükafatını effektiv şəkildə vergiyə cəlb etmək deməkdir, vergiyə cəlb etmək təhlükə altındadır.

Praktikada, vergitutma riskinin riskə təsirinin təsiri iki əsas amildən asılıdır:

- a) Riskli investisiya sahəsinin vergiyə cəlb edilməməsi,
- b) zərərin yaranma riskini necə qiymətləndirirsiniz?

qiymətləndirildiyi. Risk sahəsi vergiyə cəlb edilmirsə, vergi ödəyicilərinin bu məsələdə heç bir təsiri olmayacağını söyləmək olar. Risk sahəsindəki risk gələcək vergi qiymətləndirmələrindən çıxarsa, vergi sistemi risk almağa təşviq edər, çünki riskli investisiyalar risksiz investisiyaların qaytarılmasını azaltmaz

Həm iqtisadiyyatın, həm də iqtisadiyyatın nəzəriyyəsinin nəzəri çərçivəsindəki vergitutmanın iqtisadi artıma təsiri nəzərdən keçirildikdən sonra bu sahədə görülən empirik işin araşdırılması lazımdır. 1980-ci illərdə inkişaf etmiş ölkələrdə müşahidə olunan artım tempinin azalması, sonrakı işsizliklə yanaşı, vergi sistemləri ilə iqtisadi artım arasındakı əlaqələrin intensivləşməsinə gətirib çıxardı. Bu dövrdə iqtisadçılar və siyasətçilər iqtisadiyyatın təchizat istiqamətlərini xatırladılar. Tələb siyasəti siyasətini təmin etmək üçün öz yerlərini tərk etdi. Bu çərçivədə, iqtisadi siyasətdə müəyyən dəyişikliklər edilərsə, böyümə sürətini artırmaq mümkündür bu çərçivədə vergi siyasətində tətbiq olunan yeni vizyon, vergi dərəcələrini və vergi bazasının yayılmasına kömək edəcək vergi kəsintiləridir

Ace şəklində formalaşmışdır. Bu görüşün kökləri yüksək vergi dərəcələri

istehsalın, əmanətlərin, investisiyanın və (onların vasitəsilə) iqtisadiyyatın böyümə yolunda mənfi təsirləri olduğunu göstərir. Gəlir vergisi vergidir

zamanı vergiləndirməyərək əmək ərzini, qənaət edən gəliri (söz mövzusu gəliri bir də qazanıldığına vergilediyindən) iki dəfə vergiləyərək qənaətləri, məhsuldar sərmayələri məhsuldar olmayan sərmayələrlə eyni şəkildə vergilediyindən, məhsuldar sərmayələri azaltdığı şəkildə formalanan siyasət görüşü, yüksək marjinal vergi dərəcələrinin söz mövzusu təsirləri daha da artırdığını ifadə etmişdir . Buna görə də, vergi dərəcələrinin azaldılması ideyası inkişaf etmiş ölkələrdə daha çox əhəmiyyət qazandı.

Əlbəttə ki, inkişaf etmiş ölkələr üçün asanlıqla söylənilən bu siyasət inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün asanlıqla müdafiə olunmamışdır. Dəyərli həyat standartları məlumət olduğundan, vergi dərəcələri (xüsusilə gəlir vergisi) hesabına istehlakı artırmaq riski yoxdur.

Vergi sisteminin iqtisadi inkişafa təsiri ilə bağlı tədqiqatlar artmaqdadır. Bu işlərin çox azı ədəbiyyata, xüsusən əvvəlki tədqiqatların genişləndirilməsi formasında ciddi bir töhfə verə bilərəcxırlər. Bunlardan bəziləri aşağıda tədqiq edilmişdir. Ampirik ilk fəsildə modelləşdirmə işlərini izah etdik eklərimizin qorunması ilə bu işlər bizə çox faydalıdır düşünürük.

Yuxarıda göstərilən araşdırmalardan başqa nümunələrə də yer vermək mümkündür və bu nümunələrdən bəzilərinin bir hissəsi birinci hissədə qeyd olunur. İncelenen ampirik çalışmaları nəticəsində aşağıdakı gözlemlərə ulaşılabılır;

a) Vergi dərəcəsi ilə iqtisadi artım tempi arasındakı əlaqə çox dəqiq deyildir.

b) Vergi dərəcələri ilə iqtisadi artım arasında yalnız kiçik, lakin xüsusi qarşılıqlı təsirlər, böyümə faktorları və ilk milli gəlir kimi amillər nəzərə alındıqda baş verir.

İqtisadi böyümə və inkişaf günümüzdə də inkişaf edir və inkişaf edir dövlətlər dövlətin əsas makroiqtisadi hədəflərindən biri kimi çıxış edirlər. edilir. Lakin

inkişaf etmiş ölkələr üçün nəzərdə tutulan inkişaf siyasəti ilə, inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün nəzərdə tutulan inkişaf siyasəti, ölkələrin struktur xüsusiyyətləri (işsizlik, qiymət sabitliyi və s.). inkişaf etməkdə Maliyyə siyasətinin əsas məqsədi üçün sabit bir mühit təmin etmək inkişaf yolu ilə. İnkişaf etmiş bir pul bazarı yoxdur və daxili resursların qeyri-kafi olmasına qarşı çıxır. inkişaf etməkdə olan ölkələrdə, ictimai resursların səfərbər edilməsi üçün əsasdır vasitə vergi siyasəti. Vergi həm də birbaşa qatqıdır iqtisadi inkişafı, nəzarət və təşviq baxımından yaranan dolayı təsirlər səbəbiylə. ən əhəmiyyətli maliyyə mənbəyidir. Ancaq inkişaf etməkdə olan ölkələrdə vergi Onların gəlirlərinin GSMH nisbətində nisbəti təxminən 15 faiz olduğunu nəzərə alaraq vergi sistemində bəzi tədbirlərin görülməsi qaçınılmazdır. Bu əhatədə;

- * Vergi sistemi; özəl sektordan dövlət sektoruna resursların ötürülməsi təmin edilməli,

- * Vergi sistemi; özəl sektorda resursların, prioritetdən istifadənin, yüksək prioritetli istifadələrə köçürülməlidir. Bu prinsiplərlə yanaşı, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə vergi siyasəti, maliyyələşdirmə üçün əhəmiyyətli vasitədir, sahibkarlıqdan əldə edilməyən gəlirlər məhsuldar vergitutma və istehsalda səmərəli investisiyalar lazımı təşviqlər verməyi zəruri edən xüsusi sektor

Bu prinsipə əsasən, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə vergi siyasəti inkişafın maliyyələşdirilməsinin mühüm vasitəsi kimi sahibkarlıqdan əldə edilməyən gəlirləri effektiv şəkildə vergiyə cəlb etmək və özəl sektorun məhsuldar və məhsuldar investisiyaların həyata keçirilməsinə kifayət qədər stimül verilməsi istiqamətində olmalıdır. iqtisadi inkişaf dinamik özəl müəssisələrin fəaliyyətinə bağlıdır

3.2 Stimullaşdırıcı vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri beynəlxalq təcrübədə

Qloballaşma, mal və xidmət bazarlarının, istehsal vasitələrinin, maliyyə sistemlərin, rəqabətin, şirkətlərin, texnologiyanın və sənayenin artan qloballaşması olaraq təyin olunmaqdadır. Qloballaşma prosesində maliyyə vəsaitləri açıq bazar əməliyyatlarına diqqət göstərərək sərbəst şəkildə hərəkət edir. Xüsusilə beynəlxalq kapital və texnologiya, xüsusilə də beynəlxalq arenada istehsal faktları bu prosesdə əsas rol oynayır. Qloballaşmağa birlikdə istehsal faktorlarının hərəkətliliyinin artması, bu faktorlarının vergi dərəcələrinə həssaslığını artırır. Bu, istehsal amilləridir vergitutma və bununla da vergi məqsədlərinin həyata keçirilməsini çətinləşdirir. Ənənəvi baxışa əsasən ideal vergi sistemi sadə, qərəzsiz və bərabər olmalıdır. Beynəlxalq vergiləmə kontekstində isə bu qanunlardan bərabərlik prinsipi, xalqların bir-bir ilə və vergi ödəyiciləri arasında arasındakı bərabərliyi, tərəfsizlik prinsipi sərmayə ixrac və sərmayə idxal tərəfsizliyini, sadəlik prinsipi isə vergi qanunlarının anlaşılır olduğu və tətbiq edilə bilər olduğunu göstərməkdədir. Qloballaşma prosesi ilə milli vergi sistemi də dəyişdi. İstehsal amillərinin artan hərəkətliliyi ilə yanaşı, vergi ilə bağlı qaydalar beynəlxalq ölçüdə qazanılıb. Əsasən beynəlxalq vergi qaydaları bir vahidlə ayrılır. Bu qaydalar:

- Qeyri-rezidentlərə aid milli qaydalar
- Ümumiyyətlə, sakinlərin xarici gəlirləri ilə bağlı milli qaydalar
- Tamamlayıcı qaydalar (tam milli və beynəlxalq müqavilələr əsasında).

Ümumi olaraq dövlətlərin bir-birləri arasındakı ticarət əlaqələrinin səviyyəsi vergi hüququndan qaynaqlanan əlaqələrin də səviyyəsini təşkil edir. Ticarət əlaqələri artdıqca, vergi qanunu ilə bağlı problemlər gündəmədədir. Beləliklə, vergitutmanın beynəlxalq prinsipləri gündəmədədir.

Beynəlxalq hüquq və beynəlxalq vergilər "Beynəlxalq hüquq dövlətlərin və beynəlxalq təşkilatların bir-biri ilə və ya şəxslərlə, azlıqlara və ya transmilli korporasiyalarla münasibətlər quran ümumi qayda və ya prinsip kimi müəyyən edilə bilər". Bu baxımdan əlavə, beynəlxalq hüququn tərifindən kənar "beynəlxalq hüquq qaydaları" var və heç bir hökumətin qanuni olaraq beynəlxalq hüquqa zidd olmadığını vurğulayan fikirlər var. Beynəlxalq vergitutmanın konsepsiyası geniş miqyaslı əməliyyatlar vergitutma kimi geniş şəkildə müəyyən edilə bilər. Ətraflı iqtisadiyyatların vergi sistemləri və vergiqoymaq səlahiyyətinə bağlı əsas prinsiplər, iqtisadiyyatların nisbilik müstəqil və bağlı olduğu XX əsrin əvvəllərində şəkillənmişdir. Birinci Dünya Döyüşü əvvəli dövrdə inkişaf etmiş ölkələrdə geniş bir gəlir vergisi istifadə edilmədiyi və bir çox şirkətin əməliyyatlarının məhdudlaşdırıldığı müşahidə. Bu dövrdə beynəlxalq ticarət və investisiya məhdud idi və ağır tənzimləmələr daxil edildi. 1920-ci illərdə, müqavilələr şəbəkəsi, qarşıdurma dövründə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının model vergi müqaviləsinin inkişafı ilə daha geniş yayılmışdır. Beynəlxalq vergiqoymaq və beynəlxalq hüquq arasındakı əlaqəyə baxıldığında, beynəlxalq vergitutmaya "beynəlxalq hüquq" anlayışının altkümesi olaraq qəbul edildiyi görülməkdədir. Bu baxım xüsusilə ikiqat vergitutma müqavilələri ilə bağlıdır. Bununla birlikdə, bu fikir beynəlxalq vergi qanununun sahəsini tam olaraq müəyyən etmir.

Vergi orqanlarından istifadə edən dövlətlər gəlir vergisi sistemlərini müxtəlif prinsiplərə əsaslanma bilərlər və bu prinsiplər seçilmiş ölkələrin maraqlarına uyğun olaraq dəyişə bilər. Daha əvvəl də qeyd edildiyi kimi, bu fərqi birdən çox dövlətlə iqtisadi və hüquqi münasibətlərdə yaşadıda vergi orqanının üst-üstə düşməsinə səbəb ola bilər. Bundan başqa, eyni vergitutma prinsipinə əsaslanan vergitutmaya əsaslanan ölkələr arasında belə, konsepsiyaların müxtəlif şərtləri eyni öhdəliyə və ya ayrı-ayrı vergi orqanları ilə üzləşməsinə səbəb ola bilər.

Hər bir dövlət öz vergi qaydalarını müəyyənləşdirməkdə və yerli və

beynəlxalq əməliyyatları idarə etməkdə suverenliyə malikdir. Bununla belə, ölkələrin qanunvericilik səlahiyyətlərinə malik olması onların xarici yurisdiksiyalarda tətbiq oluna biləcəyini nəzərdə tutmur. Beynəlxalq hüquq vergi ödəyicilərinə ölkələrin öz qanunvericilik səlahiyyətlərinə malik olduğu vergi qanunvericiliyinə riayət etmək səlahiyyətini verir. Dövlətlərin vergi orqanlarının məhdudiyətlərini tənzimləyən prinsiplər universalizm və əmlak prinsipləri kimi ortaya çıxır.

Ümumibəşər prinsipi fərdi ölkənin elementləri digər ölkələrdə iqtisadi elementlər də daxil olmaqla, vergitutma sahəsinə daxil edildikdə qeyd olunur. Ümumibəşər başında vergitutma məsələsi sakinlərin dünya miqyasında gəlir əldə etdiyi gəlirlərdir və qeyri-rezidentlər yalnız ölkədən gəlir əldə edirlər. Bu ümumi prinsip ölkədən fərqli olmasına baxmayaraq, Belçika, Kanada, Almaniya, İtaliya, Böyük Britaniya və ABŞ bir çox ölkələrdə bir çox müraciətə malikdir. Birləşmiş Ştatlarda yerli vergi ödəyiciləri (ABŞ vətəndaşları, sakinlər, yerli şirkətlər, tərəfdaşlıq və güvəndiklər) onların dünya üzrə gəlirlərinə vergiyə cəlb edilir. OECD ölkələrində olduğu kimi, universallıq qanununa söykənən bir vergi sistemini mənimsəyən ölkələrin şirkətləri tez-tez ikiqat vergitutmanı məruz qalmaqdadır. Bu fakt yalnız beynəlxalq investisiyalar zərər verməklə qalmır eyni zamanda xarici holding şirkətləri vasitəsilə sərhəd sonrası sərmayə axınlarını yönəldilməsindən etmədə vergi cənnətlərində istifadəsini də təşviq edir. Bu qaydaların istifadəsi sərmayə axınlarının pisləşməsi və vergi daxilolmalarının azaldılması səbəbindən həm qonaq ölkə, həm də qonaq ölkəyə zərər verir. Evrensellik prinsipini həyata keçirən bir çox ölkənin bir sıra xarici gəlir mənbələrindən istifadəsi tətbiq olunur. Beləcə müəyyən şərtlər halında Belçikada uzunmüddətli investisiyalar edən xarici şirkətlərə verilən istisnalar bunun nümunəsidir. Özetle universallıq prinsipi görə vergitutma edən ölkələrdə mükəlləfin vergi matrahına ölkə içindən və ya xaricindən əldə etdiyi gəlirlərin hamısı daxil edilir.

Bir ölkədə ölkədən gəlir və əgər vergi ölkədə sərvətdən alınırsa, vergi və əmlak prinsipi milli səviyyədə qeyd olunur. Beynəlxalq hüquqda mülkiyyət prinsipi ilə əlaqədar bir fikir var və buna görə ölkələrin öz fəaliyyət yaranan gəlirlərə vergi ödəmək hüququ vardır. Mülkiyyət prinsipinə əsasən, rezidentin xaricdəki fəaliyyətindən əldə etdiyi fəal gəlirin bir hissəsi (və yaxud hamısı) rezident ölkənin vergitutmadan azad edilir. Aktiv və passiv mənfəət arasında fərq var. Mülkiyyətin başında gəlirin mövzusu həm sakinlər, həm də qeyri-rezidentlərin həmin ölkədən əldə etdiyi gəlirlərdir. Ölkənin xaricindən gələn bütün gəlirlər vergilərdən azaddır və Hong Hong və Danimarkanın ticarət gəlirləri ilə bağlı tətbiq olunan vergi hesablamalarından istisna edilir. Digər bir nümunə ABŞ-da xarici vergi ödəyicilərinin vergiyə cəlb olunmasıdır (çünki onlar ABŞ mülkiyyətinə əsaslanır).

Mülkiyyət prinsipi qaynaq prinsipinə əsasən vergitutma ilə bağlı bir konsepsiyadır. Mülkiyyət və qaynaq prinsipinə əsasən, məskunlaşmış şəxslərin gəlirləri gəlir mənbəyindən asılı olaraq fərqli dərəcədə vergiyə cəlb edilə bilər. Əmlak prinsipinə əsaslanan vergitutma əsas problem kimi gəlir mənbəyini müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkir. Ölkələrin gəlir anlayışlarında fərqlər var, gəlir elementləri fərqli ola bilər və gəlirin əldə edilməsi şərtləri ölkədən fərqli ola bilər

OECD VƏ AŞ da VERGİ İSLAHATI İŞLƏRİ VƏ VERGİ İSLAHATI
TƏKLİFLƏRİ

Vergi islahatlarının təməl hədəfləri; sadə bir vergi sistemi, daha ədalətli bir vergi sistemi, iqtisadi böyüməyi maneə törətməkdən çox təşviq edən bir vergi sistemi və son olaraq dövlətin cəmiyyət xərcləmələrini maliyyəyə etməkdə ehtiyac duyduğu gəlirləri dağıt/paylayan bir vergi sistemidir. Ənənəvi cəmiyyət maliyyəsi qanunları, vergi islahatı təkliflərinin sadəliyi, fəaliyyəti və tərəfsizliyi ehtiva etməsini müdafiə etmişlər. Daha yaxşı bir vergi sistemi təşkil edilərkən qarşılaşılacaq kompleks problemlərdən ilki vergiyə bağlı olaraq iqtisadiyyatda meydana gələn pozucu təsirlərdən qaynaqlanan fəaliyyət itkinləridir.

Vergiləndirməklə təşviq edilən nisbi qiymətlərdəki dəyişmələrə iqtisadi vahidlər reaksiya verdiklərində iqtisadiyyatda vergi qaynaqlı pozucu təsirlər/təsir edər meydana gəlməkdədir. Vergiqoyma; hökumətin gəliri artırış miqdarından daha çox cəmiyyətin real gəlirini kiçiltmək surətiylə iqtisadiyyatda tez-tez pozucu təsirlər edər.

Vergiqoymanın iqtisadi fəaliyyət xərcləri ümumiyyətlə real gəlirdəki azalma ilə ifadə edilməkdədir. Məsələn, xarici ticarət üzərindəki vergilər çoxu dəfə qaynaqların səhv təsis edilməsinə səbəb olmaqdadır.

Bir başqa kompleks problem isə iqtisadiyyatda meydana gələn əyriliklərin həcmində təsir edən faktorların varlığıdır. İqtisadiyyatda yaranan pozucu təsirlərin əhəmiyyəti vergi nisbətlərinə bağlı olduğu qədər; istehsal faktorları və istehsal malları üçün tələb və ərz elastikiyyətlərinə və faktorlar arası istehsaldakı iqamə elastikliyinə də bağlıdır. Üçüncü kompleks problem iqtisadiyyatda ortaya çıxan vergi qaynaqlı pozucu təsirlərin xərcidir. Pozucu təsirlərə sahib vergilər, dövlətə qaynaqların transferində lazım olan gəliri minimizə etdikləri üçün rifah xərclərini doğurmaqdadırlar.

Digər tərəfdən, OECD və AŞ üzvü ölkələrin çoxunda mövcud vergi sistemləri olduqca kompleksdir. Bu səbəblə, var olan vergi sistemlərinin kompleksliyi vergi islahatı ehtiyacını doğurmaqdadır. Buna görə prioritetli olaraq vergi sisteminin vergi-xarici gəlirləri artırıcı məqsədlər üçün istifadə edilməməsi böyük əhəmiyyət ifadə etməkdədir. Vergi sistemləri və vergi strukturlarının kompleksliyi ümumiyyətlə vergi gəlirlərinin, vergi kəsilmələrinin, istisna və azad olmalar ilə vergi endirimlərinin birlikdə hesablandığı gəlir vergisiylə əlaqəlidir. Bunun yanında, təşkilatlar vergisi və bilvasitə vergilər də çoxuylə/çox kompleks təşkil edilmiş ola bilər. Təşkilatlar vergisi sisteminin kompleksliyi hesab dövrü qazancları üzərindəki vergi nisbətlərində bir böyüməyi əks etdirməkdədir. Komplekslik nisbətlərdəki dəyişmələrə bağlıdır və bilvasitə vergiləndirmə

nümunəsində olduğu kimi vergi sisteminin pilləlilik anlayışında artımı məqsəd qoymaqladır.

OECD və AB üzvü ölkələrdə, vergi sistemlərinin ədalətsiz olması vergi islahatı nəşr/təzyiqlərinin ortaya çıxmasına səbəb olmuşdur. Vergi yükünün dağılımıyla əlaqəli olan tərəfsizlik anlayışı, vergi islahatı təkliflərində hakim olan görüş olmuşdur. Tərəfsizliyin iki fərqli istiqaməti arasında ayırım etmək əhəmiyyətlidir. Bunlardan ilki üfqi ədalət, digəri isə, şaquli ədalətlidir. Ədalətsizliklər ələ alındığında rifah səviyyə(s)n-i aşağı fərdlərin daha ağır vergi yükləri daşdıqları görülməkdədir. Bunun yanında, rifah səviyyəsi yüksək fərdlərin ödəniş-xarici gəlirlərinin, eyni gəlirlərinin yaxud sərbəst peşə qazanclarının böyük bir qisiminin vergi idarəsindən ya da mevzuattan qaynaqlanan səbəblərlə vergi xarici tutulması səbəbiylə daha az vergi ödədikləri görülməkdədir. Bunun nəticəsində çoxu inkişaf etməkdə olan ölkədə rifah səviyyə(s)n-i yüksək olan fərdlər təsirli bir şəkildə vergiləndirilememəkdədir.

Buna əlavə olaraq, vergi islahatı ehtiyacı makroekonomik şərtlərə də bağlı ola bilməkdədir. Vergilərin ümumi səviyyəsi yüksək olduğu müddətcə iqtisadiyyatda meydana gələn pozucu təsirlər/təsir edər davam etdiyi üçün, rifah xərclərini azalda bilmək baxımından cəmiyyət seqmentinin iqtisadiyyatdakı həcmində kiçilmə ehtiyacı təbiət bilməkdədir. Digər tərəfdən, cəmiyyət xərcləmələrinin kəsilməyə uğradıla bilməmələri gerçəyi dövlətin əlavə gəlirlərə ehtiyac duyması və vergi gəlirlərini artırması nəticəsini doğurmaqladır . Son olaraq, bəzi ölkələr ictimai şərtlər çərçivəsində də vergi islahatına fokuslanmaqdadır.

Vergi islahatının məntiqi səbəbi cüt istiqamətlidir: İlk olaraq, vergi islahatı iqtisadi fəaliyyətlərdə meydana gələ biləcək pozucu təsirləri minimum səviyyəyə endirə bilmək və strukturca uyğunlaşmanın bir parçası olaraq qaynaqların təsisatında təsirsizlikləri və ədalətsizlikləri ortadan qaldıra bilmək üçün edilir.

Daha sonra vergi islahatına; cəmiyyət xərcləmələrindəki kəsilmələrə müqabil olduqca ədalətli və tərəfsiz, pozucu təsirləri olmayan və davam etdirilə bilər cəmiyyət gəlirlərini meydana gətirməkdə ehtiyac duyul/eşidilə bilər. Bundan başqa, çoxu inkişaf etməkdə olan ölkədə vergi idarəsi təsirsizdir və vergi qaçaqçılığı ilə sui-istifadələr ciddi ölçülərdədir. Həddindən artıq dərəcədə kompleks vergi qanunları və üsulları, qeyri-kafi məlumat və kəşfiyyat sistemləri, sui-istifadə və siyasi müdaxilə kimi bir çox qarlıqlı təsir halındakı faktorların təsiriylə vergi idarəsinin qeyri-kafiliyi daha da artmaqdadır. Bu səbəblə, vergi idarəsini gücləndirmək, vergi dərəcələrinin müəyyən olunmasında sadəliyə ehtiyac duymaqdadır ki; bu da vergi islahatının ən əhəmiyyətli parçasıdır. Buna əlavə olaraq, vergi islahatı təcrübələri hökumətlərin, vergi idarələrinin və vergi ödəyicilərinin hamısının daha sadə vergi sistemləri istədiklərini göstərmişdir.

Bu məlumatlar işığında; mükəmməl bir vergi sisteminin bərabər və yoldaş-zamanlı olaraq sadəlik, fəaliyyət və tərəfsizlik qanunlarını birlikdə reallaşdırmasının mümkün olmadığı deyilə bilər. Elə isə optimal vergi quruluşunun və vergi sisteminin yaradılması fəaliyyət baxımından "ikinci ən yaxşı " seçimi olaraq ifadə edilə bilər. Fəaliyyət və tərəfsizlik arasındakı optimal mübadilə; dövlətin gəlir dağılımı kimi ictimai rifah məqsədlərini izləmək üçün vergi sistemini istifadə etmək istəməsinə bağlıdır. Ayrıca bu cür məqsədlər; vergilər, bilavasitə xərclər, transferlər və regulatorlar kimi dövlətin ən uyğun vasitələriylə dəstəklənilərək izlənilməlidir. Vergi islahatları cəmiyyətdəki sektorlar və qruplar arasında vergi yükünün ağırlığını dəyişdirdiyi üçün, islahat üçün siyasi və məşhur dəstəyin necə təmin ediləcəyi xüsusü da əhəmiyyət ifadə etməkdədir. Ancaq bu cür vergi islahatları iqtisadiyyatdakı potensial fəaliyyəti artıracağı üçün ümumiyyətlə dəstək mövzusunun öhdəsindən gələ bilməkdədir. Məsələn, ABŞ bu kimi xüsusların öhdəsindən gəlmədə bir çox üstünlüyə malikdir. İlk olaraq, 1980-ci illərdən bu yana ABŞda vergi yükü aşağı və

sabitliklidir. İkinci olaraq, ABŞ elastik bir bazar ilə dəstəklənilmiş dinamik bir iqtisadiyyata malikdir və ictimai seçimlər AB nümunəsində olduğu kimi xalqlar-üstü bir nüfuzun bağlayıcılığı altında məhdudlaşdırılmamışdır. Digər tərəfdən, AB üzvü ölkələrdən fərqli olaraq ABŞda vergi islahatının siyasi müddəti; icra etmə və mühakimə qüvvələrinin ayrılması və qarşılıqlı olaraq bir-birlərini nəzarət etməsi və təsnif etməsi şəklində çox tez axsaya biləcək bir sistemlə həyata keçirilməkdədir. AB üzvü ölkələrin çoxunda isə hökumət vergi islahatına qərar verdiyində, islahat çox qısa bir müddətdə reallaşdırıla bildiyi üçün daha üstünlüklü bir vəziyyət ortaya çıxmaqdadır. Hər iki baxımdan da baxıldığında əhəmiyyətli olan; vergi islahatı tətbiq olunması sonrasında qazananların və itirənlərin kim olduğunun dəqiq bir şəkildə təyin olunmasıdır. Çünki hər vergi islahatında da qazananlar və itirənlər olmaqdadır. Vergi sistemini meydana gətirərkən qarşılaşılacaq ana problem vergi döşəməsinin seçkisidir. Əsas etibarilə, vergi şişə qabiliyyəti; "əhatəli gəlir" və istehlak şəklində iki ölçüm variantına görə hesablanmaqdadır. Hər ödəmənin faydalara görə reallaşdırıldığını müdafiə edən fərdi rifah və fayda qanunu da vergi sistemini meydana gətirmədə ümumi qəbul görmüş bir anlayışdır.

İstehlakın vergiləndirilməsi üç şəkildə reallaşdırılmaqdadır. Bunlar; mal və xidmət vergiləməsi, geniş əsaslı-düz nisbətli bilvasitə vergiləmə və doğrudan artan nisbətli gedər vergiləməsidir. Mal və xidmət vergiləməsinin nəzəri dayacağı bu şəkildədir: İlk olaraq, əgər vergi nisbətləri tələb elastikiyyətiylə tərs mütənasib isə rifah itkinləri minimum səviyyəyə çəkilə bilməkdədir. İkinci olaraq, mal və xidmət vergiləri ehtiyac mallarını daha yüngül, lüks istehlak mallarını isə daha ağır vergiləndirərək pilləli bir vergiləmə anlayışı izləyə bilməkdədir. Praktikada isə ümumiyyətlə əlavə dəyər vergisi kimi geniş-əsaslı istehlak vergisi tətbiq olunmaqdadır. Qənaətləri azad tutan bir gedər vergisi asanlıqla yaradıla bilməkdə və bu cür bir vergi eyni zamanda artan nisbətli tətbiq oluna bilməkdədir. Optimal

vergiləmə baxımından yaxşı təşkil edilmiş bir vergi sisteminin ehtiyacı sadə bir vergi dərəcələrinin seçkisidir. Sadə bir vergi sistemi, vergi ödəyicilərinin vergiyə uyğunlaşma xərclərini azaltmaqda; yəni vergi ödəyicilərinin vergi şişə istəkliliyini artırmaqda və vergidən qaçınmağa daha az məruz qaldığı üçün cəmiyyət baxımından daha əlverişli ola bilməkdədir. Buna baxmayaraq, maliyyə şəffaflığın əskikliyi səbəbindən kompleks bir vergi sistemi siyasi baxımdan cazibədar gələ bilməkdədir. Çünki bu yolla transferlər sayəsində müəyyən qruplar dövlət köməklərindən dilədikləri qədər faydalana bilməkdədirlər.

NƏTİCƏ

Vergi siyasətinin həyata keçirilməsindən aşağıdakı nəticəni əldə etmək olar: həyata keçirilən vergi islahatlarının sonunda sahibkarlıq fəaliyyətinə vergi siyasətinin təsirinin qiymətləndirilməsi həyata keçirilmişdir.

Vergi siyasətinin əsas məqsədlərindən biri məcburi vergi toplanmasını könüllü vergi yığımları ilə əvəz etməkdir.

Aparılmış tədqiqat göstərdi ki, vergi siyasətinin effektivliyinin təmin edilməsi ölkənin inkişaf maraqlarının təmin edilməsinin mühüm şərtidir.

Vergi siyasəti iqtisadi vəziyyətə büdcə mexanizmi vasitəsilə xüsusən vergi siyasəti vasitəsilə tənzimləyici təsir göstərə bilər.

Xarici sahibkarları və investorları cəlb etmək üçün həyata keçirilən vergi siyasəti zamanı ölkə daxilində azad rəqabət mühitini yaradaraq qonşu dövlətlərin və digər ölkələrin vergi siyasətini və təcübəsini öyrənmək lazımdır.

Sahibkarlıq fəaliyyətinə stimullaşdırıcı vergi siyasətinin tətbiqinin Avropa ölkələrinin təcrübəsindən yararlanaraq aparmaq.

Passiv vergi siyasətindən aktiv vergi siyasətinə keçilməsi məqsədəuyğun ola bilər. Vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi, modernləşdirilməsi və müasir dünya standartlarına tam uyğunlaşdırılması prosesi gedir və «Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış» İnkişaf Konsepsiyasında vergi siyasəti də daxil olmaqla iqtisadi siyasət sahəsində kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi əks olunmuşdur. Konsepsiyada Vergilər Nazirliyinə aid tədbirlərin icrası məqsədilə «2013-2020-ci illərdə vergi sisteminin İnkişaf Strategiyası» qəbul edilmişdir. Strategiyanın əsas missiyalarından biri də əhəlinin vergi mədəniyyətinin yüksəldilməsi, vergiödəmə vərdişlərinin cəmiyyətin normasına çevrilməsinə nail olunmasıdır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi (Azərbaycan Respublikasının 2017-ci il tarixli, 1384-IVQD nömrəli Qanunu ilə edilmiş əlavə və dəyişikliklərlə)
2. Bütçə sistemi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2003-cü il 13 may tarixli 452-IIQD nömrəli, 2004-cü il 3 dekabr tarixli 791-IIQD nömrəli, 2005-ci il 5 aprel tarixli 876-IIQD nömrəli, 2005-ci il 23 dekabr tarixli 36-IIIQD nömrəli və 2007-ci il 30 noyabr tarixli 488-IIIQD nömrəli Azərbaycan Respublikası Qanunlarına əsasən edilmiş əlavə və dəyişikliklər nəzərə alınmaqla)
3. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı 27 fevral 2014
4. “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası 29 dekabr 2012
5. Vergi Ensiklopediyası Bakı 2013
6. Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzi. Azərbaycan Respublikasının vergi sistemi və vergi siyasəti: təkamül dövrü, müasir vəziyyəti və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri. Şamaxı 2015
7. Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il üzrə dövlət büdcəsinin icrasına (operativ) dair Məlumat
8. Azərbaycan Respublikasının 2016-cı ilin dövlət və icmal büdcələri üzrə layihələrin təqdimatı. Bakı 2015
9. Azərbaycan Respublikasının 2016-cı ilin doqquz ayı üzrə dövlət büdcəsinin icrasına (operativ) dair Məlumat
10. Azərbaycanın davamlı inkişafında vergi siyasətinin rolu Elmi-praktiki konsfrans materialı. Şamaxı 5 iyun 2015.
11. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi Tədris Mərkəzi “Vergiyə Giriş” Şamaxı 2014
12. A.F.Musayev Vergi siyasətinin iqtisadi problemləri Bakı «Elm» 2004
13. Vergilər və vergitutma A.F.Musayev, Y.A.Kəlbəyev, Z.H.Rzayev Bakı 2005
14. A.F.Musayev, Y.A.Kəlbəyev, A.A.Hüseynov Azərbaycan Respublikasının Vergi Xidməti: İslahatlar və Nəticələr. Bakı 2002
15. Ə.Ə.Ələkbərov “Azərbaycan dövlətinin sosial-iqtisadi inkişafında vahid büdcə sisteminin rolu” elmi əsəri. Bakı 2005

16. F.Ə.Məmmədov, A.F.Musayev, M.M.Sadiqov, Y.A.Kəlbiyev, Z.H.Rzayev “Vergilər və Vergitutma” Bakı 2010
17. Y.A.Kəlbiyev Fiskal Siyasət və Milli İqtisadiyyatın Tənzimlənməsi Problemləri. Monoqrafiya. Bakı 2005
18. Y.A.Kəlbiyev Vergi siyasətinin konseptual əsasları və praktiki aspektləri. Bakı ”Elm” 2012
19. Y.A.Kəlbiyev, R.B.Məhərrəmov, P.Q.Rzayev Xarici ölkələrin vergi sistemi. Bakı 2011

Istinadlar:

https://en.m.wikipedia.org/wiki/Laffer_curve

<https://iqtisadiportal.blogspot.com/2017/02/laffer-yrisi.html?m=1>

<https://www.investopedia.com/terms/l/laffercurve.asp>

<http://www.tezadlar.az/sagm/6022-azrbaycanda-vergi-sistemi-v-vergi-siyasti.html>

<http://hozir.org/doc-dr-cihan-bulut-elcin-suleymanov-dovlet-maliyyesi-bak->

2013.html?page=40

<http://vergiler.az/art-view/554/>

<http://vergiler.az/art-view2/1769>

[http://www.oecd.org/tax/tax-systems-should-support-creation-and-success-of-small-and-](http://www.oecd.org/tax/tax-systems-should-support-creation-and-success-of-small-and-medium-)

medium-

https://dergiler.sgb.gov.tr/calismalar/maliye_dergisi/yayinlar/md/md139/KARABACAK.pdf

<http://www.hukukmarket.com/images/contentspdf/139199.pdf>

http://tomsinov.com/IGPZS/ggu_posession.pdf

<http://lib.bbu.edu.az/files/book/185.pdf>

<http://econweb.ucsd.edu/~jbcullen/research/Sweden.pdf>